



Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“
Journal EPOCHI [EPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo



Том / Volume XXVIII (2020).
Книжка / Issue 2

ПАПСТВОТО, КОНСТАНТИНОПОЛСКАТА ПАТРИАРШИЯ И ВТОРИЯТ ЛИОНСКИ СЪБОР (1274 г.)

Момчил МЛАДЕНОВ

THE PAPACY, THE PATRIARCHATE OF CONSTANTINOPLE AND THE SECOND COUNCIL OF LYON (1274)

Momchil MLADENOV

Abstract: *The current publications present information about the history of church union negotiations in the second half of the 13th century. The main goal of emperor Michael VIII Palaeologus is to stop the military campaign against Byzantium. At the Second Council of Lyons (6 July 1274) was declared a union between Catholics and Orthodox. This is the most significant opportunity for the unity of Christendom. But the union also became an occasion for final division. Then any attempt at rapprochement is doomed to failure.*

Keywords: *Church Union, 13th Century, Byzantium, The Papacy.*

Освобождането на Константинопол от властта на латинците през лятото на 1261 г. има съществено отражение върху характера и интензивността на контактите между Византия и Папството. През предходните десетилетия двустранните отношения се диктуват преди всичко от състоянието на Цариградската Латинска империя и нейните съседи. Създадена в резултат на Четвъртия кръстоносен поход, тази държава на франките се издига като първостепенна сила в Европейския югоизток и Мала Азия. Постепенно обаче тя тръгва по пътя на упадък и става ясно, че не е в състояние да гарантира папските интереси на Изток. През същия период стремежът към нейното заличаване е водещ мотив в политиката на намиращите се принудително в Никея византийски василевси. Първоначално те се стремят да получат признанието на Апостолическия престол, а на следващ етап – да бъде премахната схизмата между Изтока и Запада. Съобразно конкретната обстановка тези идеи срещат различно отношение от страна на Папството. В едни случаи на дневен ред са разбиране и готовност за диалог, а в други – отрицание и прекъсване на контактите. Какво се променя в тази картина след възстановяването на единната Византийска империя? На първо място, срещу ромейската държава се изправя нов противник в лицето на сицилийския крал Шарл д'Анжу. Неговите планове за връщане на Константинопол под латинска власт стават главната външнополитическа заплаха за император Михаил VIII Палеолог (1259–1282). Традиционно се счита, че зад демонстративното желание на ромейската страна да бъде постигнато единство на църквите се крият не толкова верски, колкото политически мотиви. Те се свързват с надеждата, че папският престол ще упражни влиянието си над сицилийския владетел, за да

* Момчил Младенов – доктор по история, преподавател в Историческия факултет на ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“; България; @mladenov17@gmail.com

го възпре от военна кампания против признатите върховенството на римския архиепископ източни християни. Едва ли може да се съмняваме, че това действително е така. Въпросите, които поставяме тук за дискусия, са от малко по-различен порядък. Те могат да звучат така: действително ли Лионската уния е предварително обречена на неуспех? Явява ли се тя само епизод от вековното разделение между Изтока и Запада, или именно тя има решаващо значение за окончателното разделение на християнския свят? Но нека първо разгледаме самите събития, чиито детайли често също убягват от страниците на изследванията за църковните отношения между Изтока и Запада през 70-те години на XIII век. Бърза да уточним, че въпросите за влиянието на Лионския събор и унията от 1274 г. върху Българското царство остават в страни от нашето внимание. Една тема, която е неразривно свързана с настоящите бележки и която продължава да привлича вниманието на изследователите [Петков, К. 1995, с. 361–363; Билярски, И., Илиев, И. 1997, с. 159–187; Божилов, И., Гюзелев, В. 1999, с. 513; Данчева-Василева, А. 2006, с. 104–120; Гюзелев, В. 2009, с. 156–158; Младенов, М. 2009, с. 171–179; Младенов, М. 2009 а, с. 101–112; Николов, А. 2016, с. 123; Инджова, И. 2017, с. 78–84 и цит. лит.].

През лятото на 1262 г. преговорите между Константинопол и Рим са подновени, но не дават резултат [Nicol, D. M. 1972, p. 455]. На 18 юли 1263 г. папа Урбан IV (1261–1264) отправя обширно послание до император Михаил VIII Палеолог, в което изразява одобрението си за провеждане на дискусии за обединение на църквите. С тази цел група монаси от Ордена на св. Франциск заминават за Константинопол през август 1263 г. Тяхното пристигане във византийската столица вероятно се отнася към пролетта на 1264 г. [Norden, W. 1903, S. 426]¹.

Успоредно с това василевсът влиза в контакт с Николай, епископа на южноиталианския град Кротон. Благодарение на своя произход (грък от Драч) и респектираща ерудиция той е приет много добре от духовенството във византийската столица. Епископ Николай успява да намери общ език с императора и да представи в благоприятна светлина латинските догмати и обреди. В началото на 1264 г. той е изпратен в Рим, за да съобщи за плодотворните резултати от разговорите с императора. Воден от убеждението, че различията между църквите са преодолими, василевсът изразява надежда, че преговорите ще бъдат продължени [Pachymeres, I, p. 360; Geanakoplos, D. J. 1953, p. 83]. Отговорът на папа Урбан IV е от 23 май 1264 г. и в него се съобщава, че епископ Николай ще се завърне в Константинопол, придружен от двама францисканци за продължаване на разговорите [Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X..., pp. 38–40; Geanakoplos, D. J. 1959, p. 175–180; Setton, K. M. 1976, p. 100]. През лятото на 1264 г. в Италия се завръщат изпратените предходната година при византийския владетел францисканци. Посланието на василевса, което те носят, предлага на Апостолическия престол провеждането на събор за постигане единство на църквите и планирането на съвместен кръстоносен поход на ромей и латинци срещу „неверниците“ [Les Régistres d'Urban IV..., n. 748; Dölger, F. 1932, p. 1923]².

Тези планове остават нереализирани поради смъртта на папа Урбан IV на 2 октомври 1264 г. На 5 февруари 1265 г. престолът на св. Петър е зает от папа Климент IV (1265–1268). Същевременно френски войски, водени от Шарл д'Анжу, нахлуват в Италия. Цел на тяхното настъпление са германските владения в южната част на Апенините. Разгромът на немския владетел Манфред в сражението при Беневенто (1266 г.) и укрепването на анжуйските позиции в Южна Италия и континентална Гърция, принуждават Михаил VIII Палеолог да поднови преговорите за уния. Ромейският автократор разчита, че папският престол ще упражни влиянието си над новия господар на Южна Италия, за да спре или поне да ограничи агресивните му планове спрямо Византия. През пролетта на 1266 г. в Рим пристига византийско пратени-

¹ Изборът на папата с дипломатическата мисия да бъдат натоварени францисканците се дължи на техния богат опит в отношенията с Изтока. Ордена има постоянно представителство в Константинопол още от 1220 г. [Wolf, R. L. 1944, pp. 213–237].

² Остава неясно защо епископ Николай малко след това е заточен в Тракийския град Ираклия. [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 196].

чество, водено от архидякон Теодор Мелитениот. На дневен ред отново е поставен въпросът за свикването на събор. Ромеите са много последователни в това си искане, водени от традициите на православието, което признава за най-висша инстанция Вселенския събор. Автократорът отправя апел към римски първосвещеник да възпре агресивните планове на Шарл д'Анжу срещу империята. Отговорът на папата е положителен. Това окуражава византийския владетел да изпрати ново писмо, чието авторство се приписва на придворния оратор и интелектуалец Мануил Оловол [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 201; Nicol, D. M. 1972, p. 458, n. 9]. В писмото се изразява мнението, че ромеите са склонни да признаят папата за духовен глава на християните и да приемат неговата юрисдикция над духовенството. Посланието към светия отец завършва с надеждата, че ще бъде свикан Вселенски събор, който ще уточни крайните условия за сключването на унията [Festa, N. 1899–1900, pp. 42–57, 529–532; Geanakoplos, D. J. 1959, p. 200–201; Setton, K. M. 1976, p. 101]. В случая отново трябва да констатираме силата на традиционната византийска позиция за провъзгласяването на уния на събор. Трудно е да се прецени в какъв ракурс императорът използва тази ход. От една страна, за всички православни съборното начало е священо и неговото спазване е задължително условие за подписване на унията. От друга страна, Михаил VIII добре знае пред колко трудности се изправя при организирането на подобен събор. Най-малко отказът на източните патриарси да участват в него ще отложи провеждането му. Това навежда на мисълта, че василевсът поддържа сравнително интензивно ниво на преговори, но добре знае, че до окончателни резултати ще се стигне след години.

На 4 март 1267 г. папа Климент IV подписва ответно писмо до василевса. В него се изразява папската непримирима позиция към условията на предстоящия събор. За разлика от своите непосредствени предшественици, светият отец не е склонен към компромиси спрямо гърците. Задължителното условие за началото на преговорите папата вижда в изповядването от страна на императора на вярата по каноните на Римската църква. Климент IV не смята за нужно да се свиква църковен събор, защото е излишно да се дискутира върху догмите на Апостолическия престол. Задължително условие за обединението на църквите папата съзира в пълното възприемане на латинската вяра от страна на византийското общество и духовенство. В това число учението за *Filioque*³, употребата в Св. Литургия на неквасен хляб вместо квасен (*azima*), признаване на папското върховенство (*plenitudo potestatis*) в църковната юрисдикция и вярата в Чистилището. Според гледната точка на курията едва след пълното и чистосърдечно приемане на римските догми и обичаи от православните може да се мисли за събор, който само да прогласи мира и обединението. Тонът на посланието има ултимативен характер. Става ясно, че при отказ от византийска страна да приеме очертаните условия Климент IV няма да възпрепятства реализирането на плановете за латинско господство в Цариград. За да покаже, че има влияние над Шарл д'Анжу, той издейства от него охрана и кораб за безопасното завръщане на ромейските дипломати [Héfély, C. J. 1914, pp. 156–157; *Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X...*, pp. 61–69; Geanakoplos, D. J. 1959, pp. 202–204; Setton, K. M. 1976, p. 102].

От своя страна, император Михаил VIII Палеолог предлага провеждането на съвместен кръстоносен поход към Светите земи. Изглежда василевсът се стреми да измести тежестта на преговорите в посока, която може да гарантира повече допирни точки между латинци и гърци. Темата за похода е традиционна за византийско-папските отношения и през по-ранния период и следователно има база за нейното развитие. На пръв поглед този подход изглежда сполучлив. В писмо от 17 май 1267 г. папа Климент IV изразява подкрепата си за кръстоносен поход, но това има второстепенно значение в документа. Основен акцент е поставен върху тезата, че византийците не трябва да се опасяват от латинско нашествие. При условие че православните приемат исканията на Папството, походът за възстановяване на латинското господство в Константинопол няма да се проведе [Dölger, F. 1932, n. 1947; Nicol, D. M. 1972, p. 459; Setton, K. M. 1976, p. 101]. Ултимативният тон показва на Михаил VIII Палеолог, че преговорите с папа Климент IV ще са сложни и без реални стъпки към признаване върховенството на Апостолическия престол няма

³ За развоя на спора по отношение на *Filioque* вж. [Николов, А. 2016, с. 2–20].

да получат развитие. Доказателство стават и последвалите наскоро след това събития. Само десетина дни по-късно, на 24 и 27 май 1267 г., папата благославя договора между Шарл д'Анжу и бившия латински император Бодуен II. Споразумение, пряко свързано с плановете за завладяването на Константинопол [Longnone, J. 1949, pp. 236–237; Borsari, S. 1956, pp. 328–330].

Необходимо е да напомним, че по същото време швабският херцог Конрадин, предявява претенции за наследството на Хохенщауфените в Южна Италия. Вероятно василевсът изчаква хода на събитията и забавя отговора си до папата. Очакванията за развързка в полза на Византия се оказват напразни. На 23 август 1268 г. Конрадин е съкрушен от Шарл д'Анжу. На 28 ноември с.г. умира папа Климент IV и престолът на св. Петър остава вакантен за близо три години. Събитията вземат неблагоприятна за Константинопол насока. От една страна, Шарл д'Анжу укрепва позициите си в Италия, а от друга – липсва духовен авторитет, който да възпира завоевателните му намерения [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 205]. Ето защо византийската дипломация се обръща за съдействие към френския крал Луи IX Свети. В началото на 1269 г. в Париж пристигат пратеници на императора. От негово име е отправен апел към френския монарх да възпре брат си от поход срещу Константинопол. Кралят смята ромеите за „схизматици“, но въпреки това е убеден, че приобщаването им към латинската вяра трябва да стане по мирен път, а не чрез завоевание. В знак на добра воля Луи IX изпраща свои доверени лица, които да гарантират сигурността на византийските посланици при завръщането им през земите, контролирани от неговия брат Шарл д'Анжу. Използвайки в максимална степен възможностите на дипломацията, Михаил VIII Палеолог незабавно отправя покана към Париж да стане арбитър в отношенията между Византия и Папството. Колегията на кардиналите, която все още заседава върху избора на папа, изпраща на френския крал условията, поставени на гърците от покойния папа Климент IV. В съпроводителното писмо висшите прелати на Римската църква напомнят на краля светец за неискреността на ромеите и традицията им да протакат преговорите. Въпреки това те са склонни да продължат дискусиите, като изпратят в Константинопол кардинал Раул Гроспарми, епископ на Албано и папски легат във Франция. Той получава инструкции да изисква пълно изповядване на латинската вяра от византийците. В неговите пълномощия влизат и разговори за свикването на църковен събор [Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X..., pp. 82–84; Geanakoplos, D. J. 1959, p. 225; Nicol, D. M. 1972, p. 460; Setton, K. M. 1976, p. 106].

За Византия най-важният резултат от преговорите с Луи IX остава фактът, че той успява да отклони (макар и временно) Шарл д'Анжу от поход срещу Цариград. Следователно Михаил VIII Палеолог намира правилния подход към френския крал, чиято вяра взема връх над политическите цели. Известно е, че Луи IX започва кръстоносен поход към Тунис, в разгара на който, на 25 август 1270 г. умира [Ле Гофф, Ж. 2001, с. 230]. Неговата кончина принуждава василевса да търси нови пътища за отклоняване на надвисналата опасност.

Формалната причина за близо тригодишния вакантен сатут на Светия престол се търси в противоречията между италианските и френските кардинали. Зад тази фасада обаче може да се видят и задкулините ходове на сицилийския крал, който не е заинтересуван от избор на нов папа и изобщо от повдигането на въпроса за уния. През март 1271 г. френският крал Филип III Смели (1270–1285) пристига във Витербо. На срещата между него и Шарл д'Анжу е постигнат компромис, който спомага за преодоляването на противоречията в кардиналската колегия. На 1 септември 1271 г. за папа е избран Теобалдо Висконти, който приема името Григорий X⁴. Изборът е благоприятен за Византия, защото новият папа подкрепя мненията за продължаване на

⁴ Интересно е, че той дори не е кардинал. Първоначално е архидякон в Лиеж, след което съпровожда кардинал Отобони в Англия. Вестта за избирането му го заварва в Акра. Пристига във Витербо на 12 февруари 1272 г. На 13 май с.г. влиза тържествено в Рим, където е ръкоположен за свещеник и на 27 март е интронизиран като папа [Setton, K. M. 1976, p. 107–108]. Византийският историк Георги Пахимер съобщава, че още при пътуването си от Светите земи към Италия Висконти пише на Михаил VIII, за да съобщи за избирането си и да предложи провеждането на съвместен кръстоносен поход [Pachymeres, I, pp. 360–371; Failler, A. 1981, part 2, p. 221].

разговорите с Изтока. Позиция, която е в противоречие с плановете на Д'Анжу. Той пропуска възможността да се намеси в изборите и да подкрепи удобен носител на папската тиара. Горчив урок, който за пореден път показва на френския принц, колко важно е да разполага с влияние в Апостолическия престол.

Папа Григорий X не закъснява да прокламира основните насоки в своята политика. На първо място, сред тях е стремежът за умиротворяването на германските земи, в които вече близо 20 години продължава междуцарствието. На второ място, римският първосвещеник декларира намерението си да свика нарочен събор през 1274 г., на който трябва да се разгледат преди всичко пътищата за провеждане на реформи в Църквата. Необходимостта от промени се обуславя от ниския морал на духовенството, подновяването на преговорите за уния с ромеите и провеждането на нов кръстоносен поход, който да освободи Йерусалим. Още същия месец папата изпраща послание до Михаил VIII Палеолог, в което изразява готовност за продължаване на преговорите за обединението на църквите и участие на византийските войски във войната срещу неверниците. Новият папа възнамерява да изпрати специална покана на византийския император за присъствие на събора. Привържениците на Шарл д'Анжу в Римската курия обаче съветват да не се бърза с подобни действия, докато василевсът не изрази убедително намерението си по повод унията [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 238].

По поръка на папа Григорий X през лятото на 1272 г. един опитен дипломат – францисканецът Жан (Йоан) Парастрон – заминава за Константинопол⁵. Целта, която стои пред него, е да дискутира с императора основните доктрини на вярата според Римската църква и провеждането на съвместен кръстоносен поход. Той не остава дълго във византийската столица и се завръща във Витербо, носейки лично послание от императора до папата. В документа Михаил VIII Палеолог поздравява римския първосвещеник и декларира готовността си за по-интензивен диалог. Същевременно византийският владетел не взема определено становище по повод кръстоносния поход, защото има изгоден съюз с египетския мамелюкски султан Байбарс I (1260–1277). А по същото време именно мамелюките са най-силният гарант за мюсюлманското господство в Светите земи. Императорът се надява, че светият отец ще смекчи суровите изисквания на своя предшественик спрямо ромеите. Това се оказва химера, защото Григорий X взема за база на преговорите именно платформата на Климент IV и не възнамерява да прави никакви отстъпки [Nicol, D. M. 1972, p. 462].

Въпреки протестите на анжуйската клика в папския двор на 24 октомври 1272 г. Григорий X изпраща посолство в Константинопол [Les Régistres de Grégoire X..., pp. 67–73; Roberg, B. 1964, S. 102–103]. В него са включени четирима францисканци – Бонавентура да Мугело, Бонагратия, Раймон Беренгар и Джироламо д'Асколи (бъдещият папа Николай IV). За водач на мисията е определен Жан Парастрон. В този и в други случаи прави впечатление, че Григорий X се доверява на францискански и доминикански монаси, поради богатите традиции на тези ордени в отношенията с Изтока⁶. Този път е изпратена специална покана към императора за неговото присъствие на събора. От него и византийското духовенство се изисква да приемат и изповядат догмите на латинската вяра, с които те са запознати още от писмата на папа Климент IV. За разлика от него обаче, новият папа има по-нюансирано виждане за пълното подчинение на Курията. До голяма степен неговата позиция е по-компромисна и гъвкава. Дипломатическите умения на Григорий X добре проличават и в отношенията му с Шарл д'Анжу. Той не бърза да го възпира от подготвения поход, защото знае, че именно под сянката на тази заплаха василевсът ще бъде по-отстъпчив в преговорите [Geanakoplos, D. J. 1959, pp. 239–241].

⁵ Жан (Йоан) Парастрон е францискански монах от гръцки произход, роден в Цариград. Ползва се с доверието и на двете страни в преговорите. Участва във византийското пратеничество при Луи IX Свети в Тунис, на когото лично връчва богато украсен ръкопис на Новия завет [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 224, n. 133; Failler, A. 1981, part 2, p. 221, n. 5].

⁶ За това виж повече в [Loenerz, R. 1935, pp. 332–349; Moorman, J. 1968, pp. 298–299; Delacroix-Besnier, C. 1997, pp. 63–65].

Подготовката на Григорий X за сключването на уния не включва само изпращането на мисия в Цариград. През пролетта на 1273 г. той се обръща към редица изтъкнати богослови да изразят отношението си към Източната църква. Сред тях на първо място се отзовава авторитетният преподавател в Парижкия университет и ръководител на Францисканския орден св. Бонавентура (Джовани Фиданца). Той признава, че творбите на св. Йоан Златоуст, св. Дионисий Ареопагит и св. Йоан Дамаскин представляват огромен принос в развитието на християнската мисъл. Според бележития теолог основните различия между гърците и латинците касаят въпросите за *Filioque* и *azima*. И по двата проблема той неотклонно, логично защитава западната гледна точка [Geanakoplos, D. 1989, p. 200]. Наред с бележките на Бонавентура, един от най-задълбочените и точни доклади, които Курията получава, е този на бившия водач на Ордена на доминиканците – Юбер дьо Роман. В своя *Opus tripartitum* той изразява виждането, че пропагандата в отношенията между Изтока и Запада се дължи на недоволството на византийците от коронясването на Карл Велики през 800 г. и на отказа им да се подчинят на папата. Юбер горещо препоръчва да бъде направен превод на гръцки език на творбите на латинските патристи и съответно произведенията на източните отци да бъдат преведени на латински език. Едва след като двете страни по този начин вникнат по-задълбочено в своите различия, те ще бъдат в състояние да стигнат до взаимно разбирателство. Следващата стъпка в тази насока е сключването на династически бракове между гръцките владетели и западните дворове и възстановяването на Латинската империя в Константинопол [Sacrorum Conciliorum..., vol. XXIV. cols. 109–132; Wolter, H., Holstein, H. 1966, pp. 268–276]. Бележките на тези богослови са точни и навременни, но за съжаление остават до голяма степен идеалистични. Развоят на събитията показва, че въпреки преводите и запознаването на двете страни с гледните точки на опонентите до разбирателство не се стига. Все пак изказаните пожелания са дело на интелектуалци, които малко познават реалностите на Изток. Текстове на трактатите косвено говорят и за истинските измерения на разрыва между двете части на християнския свят.

Според Георги Пахимер най-големи заслуги за успешния ход на преговорите от страна на папската мисия има Жан Парастрон. Данните, които е оставил византийският историк за тази личност заслужават специално внимание. Изглежда той съществено се различава от повечето си съвременници и успява да се издигне над рамките на традиционните възприятия на епохата. Жан Парастрон проповядва, че основната доктринална разлика, касаеща въпроса за *Filioque*, се дължи преди всичко на езиково неразбирателство. Ако едната страна говори, че Светият Дух изхожда „от Отца“, то другата използва израза „чрез Отца“, което не накърнява същността на Светата Троица [Pachymeres, I, p. 372]. За разлика от него, другият папски легат – Джироламо д'Асколи, акцентира на различията между гърци и латинци, които подчертава в специален доклад до папата⁷. През есента на 1273 г. е изготвен отговор на папските условия. Михаил VIII Палеолог изпраща в Италия двама от францисканските монаси, които дотогава са в Константинопол. В писмата си василевсът декларира готовност да приеме всички изисквания на Светия престол, без да споменава и дума за опозицията срещу тях. Той моли папата само да се погрижи за сигурността на неговите пратеници при преминаването им през Сицилийското кралство на път за събора [Sacrorum Conciliorum..., vol. XXIV. cols. 51–56; Les Régistres de Grégoire X..., 1892, n 313, 314; Dölger, F. 1932, n 2002, 2002 a]. Сходно съдържание има и друго писмо на императора, в което намира израз готовността за изпращане на делегати на събора и се повтаря искането те да бъдат добре охранявани, за да не попадне носената от тях информация в ръцете на Шарл д'Анжу⁸.

⁷ Д'Асколи съобщава, че според гърците латинците са отстъпили от Никеийския символ на вярата; не приемат, че Светият Дух изхожда и от Отца (*Filioque*), не признават папското върховенство, не вярват в Чистилището и смятат прелюбодеянието за по-малък грях от третия брак – срв.: [Roberg, B. 1964, Anhang I, n. 2. S. 229–231].

⁸ Посланието е връчено на папата от Теодор и Гофрид (вероятно латинец на византийска служба). [Les registers de Grégoire X..., 1892, n. 314].

Положителното отношение на папата към позицията на ромеите е изразена в ответни писма от 21 и 25 ноември 1273 г. В първото се посочва, че бъдещото обединение ще разсея съмненията на противниците, които твърдят, че насилственото налагане на латинска власт в Константинопол е по-ефективно от унията. Римският прелат изразява надежда, че византийските делегати на събора ще бъдат ясно инструктирани и ще имат най-широки правомощия. Те ще бъдат посрещнати от Бернар (абата на манастира Монте Касино), който ще им осигури спокойно пътуване до папския двор [Setton, K. M. 1976, p. 112]⁹. Второто писмо е адресирано до останалите във византийската столица двама францисканци. Те са поздравени от светия отец за успешната си дейност и са инструктирани да продължат работата си в същия дух [Sacrorum conciliorum..., vol. XXIV, col. 60–61; Les Régistres de Grégoire X..., n. 313–315; Geanakoplos, D. M. 1959, p. 243; Nicol, D. M. 1972, p. 473]. За надеждите на Григорий X говори и обстоятелството, че по това време той пише на Шарл д'Анжу, латинските владетели в Гърция и титулярния латински император Филип дьо Куртене да се въздържат от каквито и да било действия против Византия [Les Régistres de Grégoire X..., n. 316, 319; Hefélé, C. J. 1914, p. 168; Longnon, J. 1949, p. 242–243]. Следователно като цяло дипломатическите усилия на Михаил VIII Палеолог дават резултати, но те не се приемат еднозначно от неговите поданици.

Византийското общество и Църква в навечерието на Втория Лионски събор

Опитът от близките години кара императора да мисли, че на този етап е по-добре преговорите с Папството да не се разгласяват широко. Факт е, че след възстановяването на византийската власт в Константинопол през 1261 г. отношенията между светската власт (императора) и Църквата са нееднозначни. Ослепяването на Йоан IV Ласкарис, което трасира пътя на Михаил Палеолог до трона, е осъдено от патриарх Арсений Авториан. По този повод той отлъчва владетеля от Църквата, без обаче да забранява споменаването на неговото име в молитвите [Nicephori Gregoriae, I, p. 88]¹⁰. Тези събития провокират дълбоко раздвоение на общественото мнение. Редица влиятелни фигури осъждат владетеля за ненужната жестокост и посегателството над законния наследник. От друга страна, Михаил Палеолог е вече „Божи помазаник“ на константинополския трон. При това положение има ли основания патриархът за такъв радикален ход като църковното отлъчване? От едната страна на този конфликт се очертават монасите, които поставят изискването за безупречен морален облик, дори и на „първия сред миряните“. От другата страна застават дворцовите среди, които настояват за Божествения произход на императорската власт. Те не отричат, че василевсът е извършил грях, но този грях може да бъде опростен [Chapman, C. 1926, pp. 49–50; Runciman, S. 1968, pp. 66–68; Рънсимън, С. 2006, с. 152–153]. Налице е една от поредните колизии в сложните отношения между светска и църковна власт в империята.

Нееднократно Михаил VIII се опитва да получи така желаното опрощение. Той дори отива при патриарха и коленопреклонно го умолява да вдигне отлъчването, но йерейт остава непреклонен¹¹. Това става повод императорът да поиска отстраняването на упорития духовник. Задачата е изключително трудна, защото безупречният живот на архиерея не дава и формален повод за подобни действия. По желание на василевса в Солун е събран съвет на висшите духов-

⁹ Изглежда, че изборът на абатството не е случаен. Монте Касино е известен с контактите си с Византия още от Ранното средновековие. Вж.: [Bloch, H. 1946, pp. 163–224].

¹⁰ Тази позиция се аргументира със страха от нововъведения в Църквата, с които да бъде предизвикан Божия гняв.

¹¹ По адрес на владетеля той заявява: „Пуснах в пазвата си гълъб, а той се оказа змия, която ме ухапа“. Според свидетелствата на Пахимер срещите им често преминават драматично. Веднъж императорът пита Арсений: „Нима ме съветваш да оставя Империята?“, и понечва да му предаде меча си. Арсений посяга да го приеме, но владетелят започва да го обвинява, че готви покушение над живота му. Пред придворните Михаил VIII се оплаква: „Патриарха иска да изоставя държавните дела, да не събирам данъци, да не съдя. Време е да търся милостта на папата“ [Pachymeres, I, p. 349].

ници, на който трябва да се осъди патриарх Арсений. Архиепископът не се явява и присъстващите се ограничават само с твърдението, че конфликтът между светската власт и Църквата е зараза, която може да разруши устоите на империята. Явен опит за смекчаване на конфликта, който се оказва недостатъчен¹². Скоро е намерен формален повод за отстраняването на Арсений. На заседание на първостепенните митрополити владетелят съобщава, че е направил всичко възможно да се помири с патриарха¹³. Той обаче не отстъпва и пред техните съвети. В тази ситуация твърде удобно за автократора, се появява писмен донос против Арсений. В него той е обвинен в поддържането на тесни връзки с изменника и бивш селджукски султан Изз-ад-Дин Кей-Кавус II. Това дава повод да бъде свикан нов събор за неговото осъждане, на който са поканени и източните патриарси. Арсений два пъти отказва да се яви. При третата покана той се отправя направо към двореца. Михаил го посреща ласкаво и прави последен опит да се примирят и да получи освобождение от отлъчването. Патриархът напуска двора със скандал¹⁴. Императорът настоява съборът да се произнесе веднага. На последното заседание, през май 1264 г., цариградският предстоятел е низложен заради невяването си пред църковния съд [Laurent, V. 1969, pp. 142–143]¹⁵. Единствено александрийският патриарх Николай отказва да подпише присъдата. Арсений е поставен под стража и е откаран на пустия тогава остров Проконис (дн. Мармара), където се настанява в скална килия¹⁶. Става ясно, че за императора контактите с Римската църква стават удобен повод за елиминирането на своенравния духовник. Временното надмощие на светската власт обаче има висока цена. Скоро срещу църковната политика на двореца се надига още по-силна опозиция.

Заточението на патриарха предизвиква недоволството на столичното население. Начело на вълненията застават привърженици на Арсений, като бившия епископ Андроник, монахът Йоаким от Никея и сестрата на императора Мария (монахиня Марта)¹⁷. Повечето основни

¹² Михаил VIII разбира, че патриаршеският хартофилакс Йоан Век е забранил на дворцовия духовник да венчава без негово разрешение. Палеолог заповядва на градоначалника, севастократор Торник да бъде разрушен домът на Век и великия иконом на Патриаршията. Техните лозя трябва да бъдат изкоренени, а самите те да бъдат оковани и доведени в Солун. Севастократорът успява да убеди и двамата да се покорят на императорската воля без допълнителна съпротива [Pachymeres, I, p. 349; Nicophori Gregoriae, p. 89].

¹³ Между другото Михаил VIII заявява следното: „Струва ми се, че заради моите грехове той иска да оставя престола, но на кого ще оставя държавата? Какви ще са последствията от това за Империята? Ами ако другият се окаже неспособен да управлява? Кой ще гарантира, че аз ще живея спокойно? Какво ще стане с моето семейство? При кой друг народ е ставало нещо подобно, че архиепископът да върши подобни неща безнаказано? Само той не разбира, че вкусилият блаженствата на императорската власт не бива да се разделя с нея по друг начин, освен при смъртта си. Нима покаянието не съществува за владетелите? Ако не го получа от вас, ще се обърна към други църкви. Решавайте сами!“ [Pachymeres, I, p. 350–351].

¹⁴ Пахимер съобщава, че императорът посреща Арсений на тържествен обяд в дворцовата църква. На път към нея, Михаил се държи за мантията на архиепископа, за да може по този начин патриархът, сякаш сам да го въведе в храма и така да бъде свалено отлъчването. Той обаче забелязва тази хитрост и се отскубва с думите: „Защо се опитваш да крадеш моята благословия?“ [Pachymeres, I, p. 352; Nicophori Gregoriae, I, p. 89; Лебедев, А. П. 1998, с. 125–126].

¹⁵ Според други автори отстраняването на патриарх Арсений става през май 1265 г. [Failler, A. 1981, part 2, pp. 157–158]. Същият изследовател отнася към това време и провъзгласяването на Андроник II за император [Failler, A. 1986, p. 247].

¹⁶ Когато разбира за присъдата Арсений въздава хвала Богу и се обръща към своите клирици с думите: „Нужно е да се покорим на Божията воля и да си простим обидите. Напускам с желание, щом това е угодно Богу. Вие ще проверите моите дела и ще проверите книгите и ризницата, за да не ме обвинят в светотаство. Тази дреха, някои ръкописи и три позлатени, изготвени от мен преписа, вземам с мен“ [Pachymeres, I, p. 352].

¹⁷ За мащабите на съпротивата против свалянето на Арсений говори съдържанието на една реч на Михаил VIII, която Георги Пахимер възпроизвежда в своя исторически труд. Василевсът заявява: „Всички следва да живеят според разума си. Делото е ясно. И първия път, когато патриархът е оставял

симпатизантите на отстранения архиерей произлизат от най-консервативните кръгове на православно духовенство. Те се сплотяват в движението на т.нар. арсенити, които в продължение на десетилетия остават опозиционно настроени към светската власт. Поставя се началото на т.нар. „Арсениева схизма“, която подронва църковния и обществения ред в мперията за продължителен период от време. Арсенитите настояват за ненамеса на светската власт (императора) в делата на Църквата и отстраняването на поставения от василевса патриарх – Йосиф I [Острогорски, Г. 1998, с. 586]. Тяхното ядро е от монашеските среди, които са най-непримирими по въпроса за чистотата на православието. Това провокира обстоятелството, че именно от тази посока идват едни от най-упоритите и сериозни критики към идеята за сключване на уния под диктата на Рим [Nicol. D. M. 1972, p. 457]. По този начин групировката на Арсенитите се явява продължение на съществуващата през предходните столетия партия на зилотите. Необходимо е да се подчертае, че Арсениевата схизма има комплексен характер. В нея се преплитат религиозни и политически моменти. В даден момент арсенитите са не само опозиция на църковната политика на василевса, но и привърженици на отстранената династия на Ласкаридите¹⁸. Те се ползват с най-силна подкрепа в земите на бившата Никейска империя, където населението изпитва носталгични чувства към предходните десетилетия и непоколебима привързаност към православието. В крайна сметка се стига до сериозно разделение във византийското общество, което е преодоляно чак при управлението на Андроник II Палеолог [Laurent, V. 1945, pp. 225–313; The Oxford Dictionary..., vol I. 1991, p. 188].

На 25 май 1265 г. патриаршеският трон е зает от Герман III [Laurent, V. 1969, p. 143; Failler, A. 1981, p. 168]¹⁹, но жителите на столицата отказват да го приемат за свой пастир. Междувременно е разкрит заговор за погубването на владетеля, в дъното на който стои дворцовият служител Франкопул. Сресу заподозрените започва жестоко следствие. Императорът държи да узнае дали е замесен и отстраненият Арсений. При него е изпратена специална комисия (в нея участва и историкът Пахимер), която да го разпита. Доказателства за негова вина не са открити²⁰.

Дворцовият свещеник Йосиф убеждава василевса, че и патриарх Герман няма да успее да вдигне анатемата върху него. На фона на народното недоволство Йосиф посещава патриарха за да му предаде съвета на двора да се оттегли. На 14 (или 15) септември 1266 г. Герман напуска патриаршеския трон и с благодарност получава званието „императорски родител“. На 28 декември 1266 г. за патриарх е издигнат монахът Йосиф [Chapman, C. 1926, pp. 100–103; Laurent, V. 1969, pp. 143–144; Failler, A. 1981, p. 178]²¹. Именно той допуска императора до църковните служби и Светите Тайнства. Това става в изключително тържествена обстановка и в присъствието на Светия Синод и двора. Императорът пада на колене и изповядва двата си основни греха – нарушаването на дадените пред Бог клетви и ослепяването на Йоан IV Ласкарис. Патриархът и архиеереите прочитат нарочен акт за освобождаването на василевса от наложено-

престола по своя воля, глупавите хора правят разкол. Сега се готви същото, но още не е станало. Догмите и обредите не са засегнати, а няма не може да се избере друг патриарх? При новия ще ви е по-добре, а и ще изпитате лъчите на нашето благоволение“ [Pachymeres, I, p. 354].

¹⁸ Не излишно да напомним, че след ослепяването на малолетния Йоан IV Ласкарис във Витиния избухва бунт (1262 г.), към който е съпричастен и патриарх Арсений [Pachymeres, I, pp. 193–201].

¹⁹ Според [Nicephori Gregoriae, I, p. 90] контактите между този духовник и василевса датират от времето, когато Палеолог е подозрян в заговор и е принуден да емигрира при селджукските. Тогава той получава помощ от Герман. По-късно в качеството си на император съдейства за издигането на монаха като адрианополски митрополит.

²⁰ Арсений посреща комисията с въпроса: „Какво съм сторил на императора? Благодарение на него съм на тези скали като някой безчестник и се храня от милости“ [Pachymeres, I, p. 355].

²¹ Новият константинополски архиерей получава одобрението на епископата на 1 януари 1267 г. За него вж. [Beck, H.-G. 1959, S. 676]. Кратка характеристика четем и в [Nicephori Gregoriae, I, p. 102]. Става ясно, че по това време Йосиф е „напълно побелял“ и дълги години е живял в отшелничество, странейки от светския живот. Той е „напълно отдалечен от елинската мъдрост и гражданските дела“.

то му отлъчване (2 февруари 1267 г.). Става въпрос за сериозен компромис от страна на Църквата, която гледа на това събитие като на „предел, който не бива да се преминава“ в отношенията си със светската власт [Nicephori Gregoriae, I, p. 103; Failler, A. 1981, p. 180; Бакалов, Г. 1992, с. 345].

На този етап обаче основните сили на опозицията се групират около личността на патриарх Йосиф I. Той е тясно свързан с монашеските среди, които са известни с непоколебимата си твърдост в отстояването на чистотата на православната вяра²². Първоначално сред приближените на патриарха се откроява личността на Йоан Век. Той е една от основните фигури в църковния и обществения живот на империята през втората половина на XIII век. Роден е вероятно в Никея през първата четвърт на столетието. Благодарение на своите ерудиция и авторитет за продължителен период от време заема поста хартофилакс на столичния храм „Св. София“. Факта, че участва в мисията при Луи IX Свети в Тунис през 1270 г., подсказва неговата съпричастност към историята на преговорите със Запада. Дипломатически опит той натрупва и при пътуването си до Сърбия по повод опитите на василевса да омъжи дъщеря си Анна за Стефан Милутин, син на сръбския крал Стефан Урош I [Pachymeres, I, p. 350–355; Failler, A. 1981a, pp. 239–249]²³.

Активното въвличане на Йоан Век в събитията става на едно от заседанията на Светия Синод. На него владетелят държи реч за външната опасност и нуждата от обединение с Римската църква. В словото си той дава израз на вижданията за пътищата, по които може да се постигне единство в християнския свят. На първо място василевсът напомня на архиереите за съборния акт от времето на Йоан III Дука Ватаци, в който латинците не са обвинявани в ерес заради *Filioque*. Относно употребата на некавсен хляб (*azima*) при Св. Евхаристия императорът изказва виждането, че и преди гърци и латинци заедно са извършвали това тайнство. Промяната в този смисъл е не по-голяма от тази един ромей да говори на латински. Василевсът риторично поставя въпросът с какво ще се накърни православието, ако се споменава името на папата при Светата Литургия. Нали сам Господ Исус Христос назовава Авраам Свой Отец!? Също така, ако се допусне правото на апелация до папата, нима ще е опасно да се ходи при него през морето? Аргументите на владетеля са подкрепени от архидякон Мелитениот, Георги от Кипър и „ритора на Църквата“ Мануил Оловол. Патриарх Йосиф натоварва Йоан Век да отговори на тази реч [Успенский, Ф. И. 1948, с. 642; Failler, A. 1981, p. 222; Papadakis, A. 1983, p. 176]. Въпреки опасенията от гнева на автократора той категорично декларира, че за него душата е по-скъпа от тялото. Духовникът продължава с мисълта, че има хора, които се наричат еретици, но не са такива; и обратното, има хора, които са еретици, но не се наричат така. Към групата на последните принадлежат и латинците. Поради това обвързването на православните с латинската вяра носи опасност от изпадане в ерес. За това изказване императорът иска Йоан Век да бъде осъден. Като основен обвинител в Светия Синод е определен Хумн, за когото Век твърди, че е подставено лице. Патриархът не разрешава неговият хартофилакс да бъде съден. Самият обвиняем посещава лично владетеля и се опитва да смекчи неговия гняв, но това не дава резултат. Ескалиращото напрежение заставя духовника да потърси спасение в храма „Св. София“. Михаил VIII подписва специална грамота, с която му гарантира безопасност, но това се оказва измама. Веднага след като напуска църковната сграда, Йоан Век е хвърлен в затвора [Failler, A. 1981, p. 223; Guillard, J. 1977, pp. 179–190]²⁴. По време на престоя си там, той задълбочено чете произведенията на църковните отци и най-вече на никейския богослов Ни-

²² Това обаче не пречи Йосиф I да поддържа добри отношения с францисканците и други западни духовни и светски лица в Константинопол [Pachymeres, I, p. 360–361].

²³ За тази ключова фигура в църковния живот на империята говори и [Nicephori Gregoriae, p. 122–123]: „човек умен, изкусен в реториката и науките, надарен с таланти, по които превъзхождаше своите съвременници. С приятно лице и ръст, свободна и плавна реч, с гъвкав и във висша степен находчив ум – природата го бе дарила щедро с всичко това, за да произнасят с уважение името му владетелите, управниците и всички учени“, срв. [Dräseke, J. 1900, S. 237–257; Laurent, V. 1929, pp. 132–156].

²⁴ Йоан Век е затворен в кулата Анема, която се намира недалеч от Влахернския дворец [Pachymeres, I, pp. 374–378; Nicephori Gregoriae, I, pp. 127–128]. За това съоръжение вж. [Janin, R. 1964, p. 134].

кифор Влемид (1197–1272), който е привърженик на учението за *Filioque* [Franchi, A. 1981, pp. 12–14; Жаворонков, П. И. 1988, с. 94–99; Tsirpanlis, N. C. 1995, pp. 7–18; Кочев, Н. 1998, с. 95, 154–155, 168–169; Христов, И. 2001, с. 187–196; Lampsidis, O. 2002, S. 72–83; Stavrou, M. 2008, pp. 167–179].

Постепенно Йоан Век стига до изводи, които стават ръководни за неговите бъдещи позиции. Той приема, че по основното противоречие между двата клона на християнството – изхождението на Светия Дух – на практика двете страни приемат и вярват в едно и също схващане. Единственият проблем е, че го изказват с различни изрази. Използването на изрази като „от“ или „чрез“ не променя Божията субстанция и тринитарните догмати. Тези мисли на Век се покриват напълно с проповедите на Жан Парастрон пред императора и архиереите. Въпреки че изворите не регистрират контакти на Йоан Век с латински духовници, смятаме за твърде възможно византийският теолог да има лични срещи с францисканския монах, който да е упражнил силно влияние върху неговото мислене. По този начин от противник на унията Йоан Век става неин горещ привърженик. Той приема, че единението между църквите е възможно при условие запазване на вярата и ритуалите на Източната църква. Разбира се, основният мотив за това е чисто политически [Pachymeres, I, pp. 380–384; Laurent, V. 1930, pp. 396–415; Hofmann, G. 1945, S. 140, 161; Lilla, S. 1970, pp. 75–89; Richter, G. 1990, pp. 167–218]²⁵. От сумарните сведения оставаме с впечатлението, че Йоан Век надраства праволинейните виждания на повечето духовници от своето обкръжение.

В началото на 1273 г. Век е освободен от затвора и през следващите месеци (до февруари 1274 г.) е възстановен на поста хартофилак²⁶. На сходни с неговите позиции застават и други духовници и учени и така се поставя началото на групировка, която е проуниатски настроена и може с достатъчно сила и авторитет да се изправи срещу патриарх Йосиф I и неговите поддръжници. Формирането на този кръг от духовници за пореден път разделя византийското общество и Църквата на два лагера по отношение перспективите на отношенията със Запада. Благодарение на този кръг императорът вече не се чувства толкова самотен в своите планове и получава по-голяма сигурност и надежда за реализирането им [Nicol, D. M. 1972, p. 59]. Промяната дава право на Михаил VIII да изисква от патриарха и Св. Синод приемането на специален синодален *Томос* в подкрепа на унията. Документът е съставен от императорските богослови Теодор Мелитениот и Георги от Кипър. В него на базата на исторически и теологически справки латинците са „оправдават“ за своите „отклонения“ от вярата. Синодалните архиереи формират комисия начело с монаха Йов-Иасит, която трябва да разгледа въпросния документ и да излезе със становище [Puech, V. 2012, p. 48–49]²⁷. Членовете на комисията се нареждат сред най-последователните защитници на чистотата на православните догмати. Те изготвят текст, който подлага на дълбока критика сключването на уния с условията, поставени от Рим. Авторите категорично препоръчват да не се общува с „еретици и безбожници“ като латинците, които трябва да бъдат по-скоро съжалявани. В края на текста (съхранен в Мюнхенски ръко-

²⁵ Никифор Григора утвърждава, че идеята да се направи справка със съчиненията на Влемид принадлежи на самия император. „Намирайки това, което е писано от него [Никифор Влемид], василевса го изпрати на Век. Този, прочитайки много внимателно написаното, поискал творенията на светите Отци, от които Влемид черпел доводи. Получавайки ги от владетеля, той с жар се захванал със задачата да ги прочете внимателно, анализира и осмисли. По този начин за кратко време той събрал толкова доказателства, че с тях можели да се съставят много книги. И този, който беше като двустър меч за латинците, премина на другата страна и призна победата им“ [Niciphori Gregoriae, I, pp. 128–130]. Впрочем Йоан Век не знае латински език или го разбира съвсем слабо. Той чете латинските патристи в превод на гръцки език.

²⁶ Тази хронология се основава на факта, че Йоан Век подписва документите на Светия Синод от 19 февруари 1274 г. в подкрепа на императорската политика [Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X..., 1953, n. 42].

²⁷ [Laurent, V. 1969, pp. 213–217], изказва хипотезата, че тази личност по-късно става митрополит на Никомидия и участва в Светия Синод на патриарх Георги II Кипърски.

пис) се отправя предупреждение, че продължаването на прозападната политика е престъпно нарушаване заветите и вратата на отците²⁸. Тези документи фиксират окончателното оформяне на два непримирими лагера във византийското общество и Църквата по отношение на унията. Текстовете вещаят само размаха на бъдещите противоречия.

През юни 1273 г. (по съвет на монаха Йов и сестрата на императора Евлогия) патриарх Йосиф I издава специална енциклика за съхраняване на неопетнената православна вяра. Той призовава духовенството да се обедини и даде достоен отпор на посегателствата и плановете на императора. Основната критика, която се отправя към латинците, е в традиционна насока – проблемът за *Filioque*. Това хвърля сянка на ерес върху Римската църква, поради което нейният глава не може да бъде приет за първенстващ епископ и неговото име да се споменава по време на Св. Литургия. Единствено свикването на Вселенски събор с участието на източните патриарси може да се произнесе по въпроса за съединението на църквите [**Pachymeres, I**, p. 382; **Dräseke, J.** 1891, S. 332–335]²⁹. Енцикликата се превръща във фундамент за понататъшната полемика на патриарха с привържениците на унията. Следователно Йосиф I се нарежда сред първостепенните врагове на василевса, който, от своя страна, започва да търси начин да го отстрани [**Nicol, D. M.** 1972, pp. 57–58]. Цариградският архиерей е принуден да подпише декларация по силата на която, ако след завръщането на византийските делегати от събора, унията е действаща, той ще се оттегли от патриаршеския трон. Дотогава йерейт ще запази властта и привилегиите, с които разполага всеки патриарх³⁰.

Томост на Св. Синод не отклонява императора от опитите да привлече висшето духовенство към своите политически планове. На отделен събор в двореца той уведомява архиереите, че унията преследва изключително политически задачи и тя ще бъде изцяло формална. Архиереите също така получават уверението, че каквито и отстъпки да се правят на Рим, няма да бъдат допуснати никаква промяна или допълнение в Никео-Цариградския символ на вярата [**Pachymeres, I**, p. 395]³¹. Засегнат от факта, че не е поканен да присъства на тази среща, доскорошният привърженик на униатската политика Мануил Оловол издига глас против нея. Критиката му към императора включва и порицание за ослепяването на Йоан IV Ласкарис. За дръзките си думи Оловол е заточен в Никея, но явно дворецът решава, че това съвсем не е достатъчно като наказание. Мануил Оловол е върнат в Константинопол и на 6 октомври 1273 г. е подложен на унизителен ритуал, след който е затворен в един манастир на брега на Мраморно море³². Демонстративното отношение към опозиционера всява смут сред духовенството. Нещо повече. Издадена е императорска грамота, в която се декларира, че основните пунктове, върху които ще почива обединението на църквите, ще бъдат следните: признаване първенстващото значение на Римския епископ; признаване правото на всеки духовник да се обърне към юрисдикцията на папата и споменаване неговото име в църковните служби. Все пак документът завършва

²⁸ [**Pachymeres, I**, pp. 378–379], който е участник в комисията. Вж. [**Norden, W.** 1903, S. 765; **Успенский, Ф. И.** 1948, с. 643].

²⁹ Издание на текста с превод на френски език виж [**Laurent, V.** 1927, pp. 396–407; **Evert-Kappesowa, H.** 1952–1953, p. 73]. По този повод той се е консултирал с патриарсите на Йерусалим, Александрия и Антиохия.

³⁰ Този факт е споменат и от Георги Пахимер [**Pachymeres, I**, p. 385]. Гръцкият текст на декларацията виж в [**Gill, J.** 1979, pp. 21–23].

³¹ Василевсът заявява, че унията е акт на благоразумие, а не желание за нововъведения. „А да бъдеш благоразумен, означава да приемаш навреме мерки против бедствията, преди те да са те връхлетели. Странно е да отхвърляш нововъведение, ако то ще предотврати по-големи опасности. Ако дойдат врагове, за Константинопол, който е още в руини и възкръсва постепенно от мъртвите, ще настанат още по-големи бедствия от тези, които са претърпени. Неприятелите ще станат не само господари на храмовете, но и на всичко – нашите деца, жени и имущество, а Господ, сам обиден, ще направи от свободните не само роби по тяло, но и по душа“ [**Nicephori Gregoriae, I**, p. 120].

³² Окован във вериги и с надянати на врата черва от прясно заклана овца, той е разкарван по улиците на столицата [**Failler, A.** 1981, p. 227; **Pérez Matrn, I**, 1995, p. 417].

с уверения за мир и гарантиране сигурността на епископите [Laurent, V. 1927, p. 405; Laurent, V., Darrouzès, J. 1976, p. 124; Darrouzès, J. 1977, p. 168; Failler, A. 1981, p. 229]³³.

Поставени под силен натиск, повечето от висшите архиепископи се изказват в подкрепа на императорската политика. Те адресират до императора нарочно послание, в което изразяват съгласие с представените в хрисовула параметри на бъдещата уния. Става въпрос за три основни пункта: признаване папското върховенство (примат) над цялата Християнска църква; върховенство на папския каноничен съд (апелация в Рим); споменаване името на папата при богослужение. Вероятно съвещанието на архиепископите, на което е прието въпросното писмо, се провежда на 24 декември 1273 г.³⁴ На пръв поглед императорската политика се увенчава с успех. Може да се приеме, че още на този етап Църквата прави кардинални отстъпки и компромиси, които гарантират реализирането на унията.

Впрочем императорът черпи доводи за прокарване на своята политика пред обществото и Църквата в принципа на *oikonomia*³⁵. Както е известно съществуват две гледни точки спрямо тази съставна част от политическата идеология на империята. Според първата от тях Църквата е независима от държавата, докато според втората, даден политически момент може да подчини църковните интереси на държавните [Dvornik, F. 1948, p. 8; Ahrweiler, H. 1975, pp. 129–131; Божилов, И. 2008, с. 178–181]. Стремешът на императора да съхрани мира и да предотврати заплахата от Запад му дават право да настоява за реализирането на втората гледна точка.

На 11 януари 1274 г. патриарх Йосиф I се оттегля в манастира „Св. Богородица Перивлепта“ [Pachimeres, I, p. 385–386; Failler, A. 1981, p. 224]. През февруари 1274 г. Михаил VIII и неговият син и съвладетел Андроник³⁶ подписват документи с програмно съдържание за преодоляване на различията между Източната и Западната църква. В своето послание василевсът твърди, че ще приеме всички основни доктрини на Римската курия – *Filioque*, *azima*, вярата в Чистилището и постулата за върховната юрисдикция на Папството. Но в заключителната част на текста се подчертава, че Православната църква ще запази ритуалите и организацията си и след унията [Sacrorum conciliorum..., vol. XXIV, col. 67–74; Theiner, A., Miklosich, F. 1872, S. 8–11; Laurent, V., Darrouzès, J. 1976, p. 89; Darrouzès, J. 1977, p. 172]. Едновременно с това императорът адресира лично писмо до папата. В него се твърди, че още от младежките си години той желае премахването на църковните раздори и съблазни, както и възстановяването на древните права на Светия престол. Това се реализира едва сега и благодарение усилията на папа Григорий X. В духа на проповедите на Жан Парастрон и Йоан Век императорът се ангажира с твърдението, че противоречията се дължат по-скоро на езиковото неразбирателство на двете страни, отколкото на дълбоки и същностни различия. В това частно послание василевсът уверява папата, че договорените условия ще бъдат спазвани, а византийските духовници, които откажат да ги изпълняват, ще бъдат отстранени [Nicol, D. M. 1972, p. 478]. Отделно послание до папата изпраща и византийското духовенство. Прави впечатление, че в него за унията и приемането на латинските виждания се говори с по-общ и неутрален тон, отколкото в императорското писмо. Архиепископите уведомяват светия отец за усилията на императора да възстанови

³³ Изказано е виждането, че хрисовулът датира от октомври 1274 г. [Nicol, D. M. 1972, p. 475, n. 62].

³⁴ Тази дата е спомената в друг документ на Светия Синод от 19 февруари 1277 г., издаден в подкрепа на вече сключената уния. Наистина в текста не се споменава, че точно тогава е прието въпросното писмо до императора, а само, че на 24 декември 1273 г. Светия Синод провежда заседание, на което се изказва в полза на унията. Логично е да се приеме, че текстът на споменатото писмо до императора (препис от него в Città del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Codex Chisianus gr. 54) е прието именно на това заседание. Текстът на двата документа вж.: [Gill, J. 1979, pp. 19–21, 23–29; Laurent, V., Darrouzès, J. 1976, p. 165; Darrouzès, J. 1977, p. 170]. Допълнителни пояснения и в [Failler, A. 1981, pp. 230–231].

³⁵ Според Пахимер това означава архиепископите да направят компромис, като се подчинят повече на разума, отколкото на сърцето [Pachimeres, I, p. 387].

³⁶ Андроник е издигнат за съимператор през ноември 1272 г. [Dölger, F. 1932, n. 1994; Failler, A. 1986, p. 247].

църковното единство и за съпротивата на патриарх Йосиф, който е изолиран в манастир. Йереите декларират, че са готови да признаят на папата достойнството на пръв йерарх на Християнската църква „съгласно древната юрисдикция, съществуваща до схизмата“. Главните догматически различия обаче не са споменати. Основното внушение на текста е, че унията представлява възстановяване на църковното общение от преди 1054 г. Документът е подписан от 26 митрополити и 44 епископи³⁷. Става ясно, че въпреки следването на императорската политика Константинополската патриаршия съхранява традиционната си резервираност към преговори с латинците. Явно за пълен контрол над духовенството от страна на двореца не може да се говори.

Представените тук събития водят до извода, че в навечерието на Втория Лионски събор византийското общество и Църква се намират в дълбоко вътрешно разединение и криза. А това създава условия за подриване на всички бъдещи постижения в диалога между Изтока и Запада. Успоредно с това трябва да отчетем, че все пак балансираната политика на Михаил VIII на този етап предпазва империята от разгарянето на гражданска война, чиито последици са трудно предвидими. С цената на непопулярни мерки василевсът успява да осигури изобщо възможността за църковно единство.

Вторият Лионски събор и унията от 1274 г.

На 11 март 1274 г. византийската делегация поема на път за събора в Лион. За водач на имперските пратеници е определен великият логотет Георги Акрополит. Той не само е доказал качествата си на дипломат, но и се нарежда сред най-ревностните застъпници за воденето на имперската политика според принципите на *economia* [Puech, V. 2012, p. 51]. Освен това Акрополит е високообразован (почитател на Платон, Аристотел, Никомах и математика Евклид) [Runciman, S. 1970, pp. 57–58] с вкус към богословските диспути. По този повод той пише съчинение посветено на въпроса за *Filioque*, в което изразява надеждата, че латинците ще се върнат към доктрините от епохата на ранните църковни отци³⁸. В делегацията влизат още бившият патриарх Герман III (1265–1266), никейският епископ Теофан, вестиарият Никола Панаретос и преводачът на двора Георги Бериотес [Pachymeres, I, pp. 384–385.]³⁹. С тях на Запад се завръщат и латинските легати Джироламо д'Асокли, Бонагратия и Жан Парастрон. В знак на уважение към папата византийските посланици носят редица скъпи дарове. Най-забележителни от тях са няколко позлатени икони и епитрахили, художествено изработени кадилници и покрит със злато и скъпоценни камъни олтар, взет от столичната катедрала „Св. София“. В края на месеца пътниците преживяват тежка буря в близост до Малея в Южен Пелопонес. Корабът, с който пътуват Бериот и Панаретос с даровете за папата, потъва, а самите те загиват [Pachymeres, I, pp. 396–397; Failler, A. 1981, p. 232]. Останалите пътници достигат благополучно италианския бряг. В изпълнение на предварителния план те са посрещнати от абата на „Монте Касино“ – Бернар, който ги придружава до Лион [Geanakoplos, D. M. 1959, pp. 258–259; Matteucci, G. 1972–1973, pp. 971–1000].

За съжаление работата на Втория Лионски е недостатъчно добре документирана. Основен извор за хода на заседанията остава един анонимен латински ръкопис, който епископ Mansi нарича „Notitia brevis“ [Sacrorum conciliorum..., vol. XXIV, col. 61]. За по-точно може

³⁷ Сред подписалите отсъстват митрополитът на Солун и редица архиереи на епархии в Тесалия и Епир [Roberg, B. 1964, S. 235–239]. Текстът е издаден също така в [Delisle, L. 1872, pp. 150–154; Franchi, A. 1965, p. 68, n. 97].

³⁸ [Heisenberg, A. 1903, S. 45–66] Същият автор смята, че при пристигането на пратениците в Капуа на път за Лион, по молба на Марин гръкоезичния епископ на Еболи, Акрополит пише творбата „За св. св. Петър и Павел“ [Heisenberg, A. 1903, S. XI]. За този прелат вж.: [Franchi, A. 1965, p. 138, n. 27]. Най-вероятно произведението е написано след събора в Лион. В него се изпъква значението на св. св. Петър и Павел като върховни апостоли на Църквата [Geanakoplos, D. 1989, p. 206].

³⁹ Според двама хронисти от XV век – Петер от Прусия и Рудолф от Наймеген, гръцката делегация се състои от 120 души, цит. по [Franchi, A. 1965, p. 136, n. 24], което явно не отговаря на действителната картина.

да се приеме названието, което дава друг издател на текста, отец Antonio Franchi – „*Ordinatio concilii generalis lugdunensis*“ [Franchi, A. 1965, pp. 67–100]. От византийските извори заслужават внимание сведенията, оставени от привърженика на унията, архидякон Георги Метохит [Geanakoplos, D. M. 1989, p. 197 n. 8]. Георги Пахимер пише преди всичко за събитията в Константинопол непосредствено преди и след събора и не толкова за неговата конкретна работа [Pachymeres, I, pp. 396–400]. Вероятно оскъдната информация на византийските автори за събора се дължи на по-слабата им информираност, но и на отрицателното им отношение към събитията.

Тържественото откриване на събора става на 4 май 1274 г. в катедралния храм в Лион⁴⁰. В заседанията участват около 500 епископи, 60 абати и над 1000 прелати. В това число влизат и няколко бъдещи папи – Пиер дьо Тарантез (Инокентий V), Отобони Фиески (Адриан V), Педро Джулиани (Йоан XXI). Почетно място заемат няколко видни богослови на Римската църква. На първо място сред тях са св. Бонавентура и Алберт Велики, който вероятно е изпратен от император Рудолф II⁴¹. Присъства и известният ерудит в областта на гръцкия език и култура Гийом от Мьоербек, който се счита за официален преводач на двете страни⁴². Присъстват и пратеници на почти всички западни владетелски домове, а арагонският крал Жауме I (1213–1276) участва лично. На събора е и латинският цариградски патриарх Панталеоне Джустиниани. Демонстративно, в знак на протест, отсъстват представители на Шарл д'Анжу.

На второто заседание, което се провежда на 18 май, главна тема остава съдбата на Светите земи. Папа Григорий X оповестява, че делегацията на византийския император е на път. Той получава по-подробна информация за нейното пътуване от писмо на Джироламо д'Асколи, написано на 20 май изпратено от нос Левка (близо до Бриндизи)⁴³. На 4 юни съборът приема редица нови или коригирани становища по каноните на Църквата. Два дни по-късно се дискутират проблемите на Свещената империя и изборът на Рудолф I Хабсбург за носител на короната. Византийската делегация пристига в Лион на 24 юни. Според *Ordinatio* нейните членове са приветствани от редица висши служители на папската *famiglia*, епископи и абати, преди да бъдат въведени в папската резиденция. След размяната на символичната „целувка на мира“ гър-

⁴⁰ В своята уводна реч папа Григорий X чете откъс от Свещеното Писание (Лука 22:15). Същият откъс е ползван и от папа Инокентий III при откриването на Четвъртия Латерански събор (1215 г.) [Setton, K. M. 1976, p. 112]. Окончателният избор на Лион за място на събора става на 13 април 1273 г. В случая се спазва традицията от времето на папа Инокентий IV и Първия Лионски събор от 1245 г. Тогава обстоятелствата, диктуващи предпочитанията към южнофренския град, са свързани с тегнещата над Рим заплаха от страна на император Фридрих II. Сега външна заплаха няма, но Лион има възможността да приеме стотици участници и е естествен център на европейския християнски свят. Пътят на Григорий X е добре известен: на 5 октомври 1273 г. той напуска резиденцията си в Орвието, последователно преминава през Флоренция, Болоня, Милано, Новаре, Шамбери и на 9 или 10 ноември 1273 г. влиза в Лион [Callebaut, A. 1925, pp. 169–180].

⁴¹ Въз основа на сведенията на доминиканеца Петер от Прусия (втората половина на XV век) може да се приеме, че Алберт Велики провежда няколко частни беседи с византийските делегати, които остават извън официалните заседания [Franchi, A. 1965, p. 171; Setton, K. M. 1976, p. 113].

⁴² Гийом от Мьоербек прекарва дълги години в континентална Гърция, където усвоява прекрасно гръцкия език. Той става известен на Запад с преводите си на „За тълкуването“, „Риторика“, „За душата“, „Метафизика“ и „За поетическото изкуство“ на Аристотел. Към тях превежда и византийските коментари към трактатите на древногръцкия философ. Плод на преводаческата работа на Гийом са и част от трудовете на Архимед и една творба на Прокъл (V век) [Geanakoplos, D. 1989, p. 208 n. 58; Кочев, Н. 1999, с. 27].

⁴³ На въпросната сесия папа Григорий X представя детайлен план за кръстоносен поход към и реконкиста на Светите земи. Предвиждат се стриктно събиране на финансови средства и отлъчване на християни, които доставят оръжие и стратегически суровини на „неверниците“. Светият отец настоява в християнския свят да бъде въведен мир за срок от 6 години. Предвиждат се на участниците в похода да бъдат предоставени индулгенции [Roberg, B. 1964, S. 136; Franchi, A. 1965, p. 76, n. 11]. Като оставим настрана въпроса дали тези мерки са изобщо осъществими, трябва да отчетем, че плановете на папата говорят за действителните му намерения да разгърне мащабна „източна политика“.

ците предават на Григорий X посланията на императора и духовенството [Setton, K. M. 1976, p. 114]⁴⁴. Изглежда, че в този първи ден не са водени други официални разговори. След настаняването на ромеите Джироламо д'Асколи и Бонагратия са призовани при папата. Вероятно те трябва да дадат на светия отец конфиденциална информация за положението във Византия. На пастира на Римската църква е връчено отделно послание от Михаил VIII и престолонаследника Андроник. В него се съобщава, че един от византийските пратеници – експатриархът Герман, е прекарал младостта си в православен манастир в Йерусалим. По този начин се цели установяването на повече допирни точки с папата, който също дълги години живее в Светия град и не крие емоционалната си обвързаност с него [Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X..., p. 43, 45]⁴⁵.

На 28 юни папа Григорий X официално представя византийските пратеници на кардиналите и останалите латински прелати. Посланието на византийското духовенство е прочетено на гръцки и латински език пред участниците в събора. След това папският сродник – кардинал Отобони, прочита откъси от евангелски текстове, които са повторени на гръцки от един византийски дякон. Папата дава думата на Св. Бонавентура, който произнася дълга проповед. Основната идея в нея е, че православните се завръщат към единната църква, подобно на евреите след Вавилонския плен [Roberg, B. 1964, S. 227–229; Franchi, A. 1965, pp. 75–76; Setton, K. M. 1976, p. 113]⁴⁶. След края на речта архиепископът на Оксер – Жерар – прочита латинския вариант на Символът на вярата. Неговото съдържание е повторено в един глас от экс-патриарха Герман, гръцките епископи от Калабрия, Гийом от Мьоербек и Жан Парастрон. Особено внимание е отделено на фразата „ex patre Filioque procedit“, която е повторена три пъти. В заключение бившият патриарха Герман, епископ Теофан и Георги Акрополит поднасят тържествен енкомион (на гръцки език) в чест на папата [Sacrorum conciliorum..., vol. XXIV, col. 61; Hefelé, C. 1914, p. 175].

Изглежда, че в периода от 24 до 29 юни са водени само частни разговори между западните духовници и византийците. Тук е мястото да се отбележи, че няма нито един документ, който да свидетелства, че между двете страни се провеждат официални дебати по въпросите на вярата. Съществува само едно неясно сведение в писмо на папа Инокентий V (22.I.1276 – 22.VI.1276) до император Михаил VIII Палеолог, в което се говори за обмяна на виждания „между латинци и гърци“ в Лион [Franchi, A. 1965, p. 46, n. 37]. Това съвсем не е достатъчно да се приеме, че са провеждани диспути, подобни на тези от по-късния Фераро-Флорентински събор (1438–1439). Вероятно само са обменяни мнения по отношения на политическите измерения на унията. Ромеите поставят условието папата да посредничи при уреждането на мирните отношения между империята и всички латински страни, и най-вече с Шарл д'Анжу. Наред с това наследниците на Михаил VIII Палеолог се поставят под попечителството на светия отец, за да могат да встъпват в брак с членове на западни династии. Предвижда се Папството да не подслонява метежни васали на византийския император и да възпира латинските държави също да ги приемат. Апостолическият престол трябва писмено да обещае на византийския владетел и Светия Синод на Цариградската патриаршия, че ще се съблюдават православните обреди, както и това, че ще се съхрани независима гръцка и латинска църковна йерархия в Антиохия, Йерусалим и на о-в Кипър [Успенский, Ф. 1948, с. 646].

⁴⁴ За ритуала на „целувката на мира“ вж. [Petkov, K. 2003 pass.].

⁴⁵ В литературата е изказано предположението, че д'Асколи връчва на папата лично писмо от патриарх Йосиф [Roberg, B. 1964, S. 238], но това остава несигурно сведение. Срв. [Franchi, A. 1965, p. 81, n. 25, p. 89].

⁴⁶ За основа на своите мисли Св. Бонавентура взема един пасаж от Свещеното писание: „Стани, Йерусалиме, и застани на висота, обърни се към изток и погледни децата си, обърнати от зник слънце до изток по думата на Светия, обрадвани, че Бог си е спомнил за тях“ (Варух 5:5). В духа на тази проповед е приет и един от програмните документи на събора – *Constitutiones pro zelo fidei* („Устроения за ревността към вярата“).

На 29 юни папа Григорий X отслужва тържествена литургия, последвана от пламенна проповед на св. Бонавентура. Думите на изтъкнатия богослов са призвани отново да внушат нуждата от преодоляването на църковното разделение. Гийом от Мьоербек и Жан Парастрон представят на гръцки език Символа на вярата, в който се включва и доктрината за *Filioque*. Византийските делегати гласно произнасят неговото съдържание и се присъединяват към *laudes solemnes* в чест на папата. Няколко дни по-късно (4 юли) участниците в събора приемат пратениците на монголския хан Абага, когото папата искрено се надява да приобщи към християнството [Franchi, A. 1965, p. 84; Setton, K. M. 1976, p. 114].

На 6 юли (петък) 1274 г. в тържествена обстановка е провъзгласена унията между Константинополската патриаршия и Римската църква. Заседанието в този ден започва симптоматично – византийските делегати са поставени да седнат на задните пейки, които са разположени зад кардиналите. Това е косвен, но ясен знак за истинското отношение на западните прелати към източните християни. В началото е изслушана проповед на кардинала-епископ на Остия и водач на Доминиканския орден Пиер дьо Тарантез (бъдещия папа Инокентий V). В неговото слово вдъхновено се изброяват всички ползи на християнския свят от обединението на Църквите. След това папа Григорий X произнася реч, в която обобщава целите на събора – организирането на нов кръстоносен поход, сключването на уния и провеждането на реформи в Западната църква. Светият отец изразява радостта си от „завръщането на гърците в лоното на Светата Римска църква“. Изглежда той искрено вярва, че водещият мотив на василевса е религиозният, а политическите съображения са на втори план. Римският понтифекс изразява надеждата, че вследствие от планираните успехи на кръстоносците Мала Азия отново ще стане византийска и християнска. Георги Метохит допълва нашата информация за тази реч, като твърди, че папата декларира и уважението си към гръцките патристи и гръцката богословска мисъл [Laurent, M.-H. 1947, pp. 439–440]⁴⁷.

Кардинал св. Бонавентура представя в превод на латински език посланието на Михаил VIII Палеолог до събора. В него се изповядва кредото на латинската вяра, чийто текст василевсът получава още от папа Климент IV. Императорът декларира пълното приемане на върховенството на Римската църква и нейните догми, включително и тези за *Filioque*, *azima* и Чистилицето. Изтъква се обаче, че Православната църква възнамерява да се придържа към Символа на вярата от времето преди схизмата. В обредната и догматическата страна тя ще се ръководи от постановленията на Вселенските събори и творенията на светите отци⁴⁸.

Кулминация на събитията от 6 юли 1274 г. става тържествената клетва, която полага от името на императора Георги Акрополит. С нея се обявяват краят на схизмата и готовността на Константинопол да признае върховенството на Рим⁴⁹. Фактът, че Акрополит е светско лице, кара някои изследователи да допуснат, че клетвата е изречена и от духовниците във византийската делегация – Герман и Теофан⁵⁰. След това участниците отново заемат местата си в катедралата, като този път ромеите са поставени да седнат в ляво и редом до кардиналите презвитери. Един символичен знак за настъпилото единство между източните и западните християни. Отново е

⁴⁷ За кръстоносните планове на събора срв. [Николов, А. 2006, с. 21–27].

⁴⁸ Текста на писмото вж. [Sacrorum conciliorum..., vol. XXIV, col. 67; Héfelé, C. vol. VI, part 1. 1914, p. 175, n. 1]. Латинският превод на византийските послание се планира да бъде извършен от св. Тома Аквински, който умира на път за събора. При тази ситуация почетната задача е поета от св. Бонавентура [Nicol, D. M. 1972, pp. 59–60; Geanakoplos, D. M. 1959, pp. 260–261; Franchi, A. 1965, pp. 81–91]. Писмото на престолонаследника (Андроник II) е със сходно съдържание.

⁴⁹ Ego Georgius Acropolita et magnus loghoteta, nuncios domini imperatoris Graecorum Michaelis Ducae Angeli Comneni Palaeologi... ad ipsius Ecclesiae obedientiam... spontaneous veniens [Sacrorum conciliorum vol. XXIV, col. 73; Héfelé, C. vol. VI, part 1. 1914, p. 177].

⁵⁰ “Quo completo, patriarcha Grecorum incepit similiter: Credo in unum Deum, in greco; quod per eum, et archiepiscopum Nic[enum]...” [Franchi, A. 1965, p. 39]. Изданието на отец Франки помага да се преодолее погрешното виждане, че Никейският митрополит Теофан демонстративно не произнесъл западния вариант на Символа на вярата. Това убеждение е залегнало в редица изследвания по проблема: [Geanakoplos, D. J. 1989, p. 216; Runciman, S. 1958, p. 165].

прочетен на латински и гръцки език Символът на вярата, а изразът “ex patre Filioque procedit” е повторен дори два пъти [*Sacrorum conciliorum...*, vol. XXIV, col. 66; **Geanakoplos, D. M.** 1959, pp. 262–263; **Nicol, D.** 1972, pp. 59–60; **Franchi, A.** 1965, p. 88]. Финалният акт ознаменува единството на християнския свят и заличава спомена за схизмата от 1054 г.

В периода от 7 до 17 юли 1274 г. заседанията на събора са посветени на въпросите за реформа в Западната църква, бъдещето на просешките ордени и реда за избор на папа⁵¹. Това са въпроси, при разискването на които няма сведения да участват византийците. Подчертаваме това, защото вече говорим за една обединена Църква, в която източният опит в организационно и догматическо отношение може да бъде много ценен. Явно никой от западните прелати не мисли в такава насока. Междувременно през нощта на 14 срещу 15 юли внезапно умира св. Бонавентура⁵². На 16 юли монголските пратеници са покръстени. В същия ден латинските духовници и ромеите заедно оплакват св. Бонавентура и отслужват заупокойна служба [**Franchi, A.** 1965, pp. 92–95]. Акт, замислен като демонстрация на единството на Църквата.

На 17 юли 1274 г. е проведено последното заседание на Втория Лионски събор. Папа Григорий X отново напомня причините за свикването на форума: планирането на кръстоносен поход (*negotium Terre Sanctae*), уния с гърците и реформа на църквата. Светият отец за пореден път предупреждава, че въпреки постигнатото е необходимо да се продължи работата във всички насоки. След благословията на папата, кардинал Отобоно Фиески произнася формулата *Recedamus in pace*, с което съборът е закрит [**Setton, K. M.** 1976, p. 118]. На византийската делегация е връчен програмен документ за единството на църквите – *Cum sacrosancta*. Скоро след завръщането на православните представители в Константинопол текстът е преведен на гръцки език и става достояние на византийските архиепископи⁵³.

За западната църковна традиция Вторият Лионски събор ще остане като един от Вселенските събори. За Източната църква той ще бъде сравняван с Втория Ефески събор (449 г.), наричан често „разбойнически“. Две са главните предпоставки за православната гледна точка. На първо място, ясно е, че фактическото споразумение за сключването на унията е постигнато още в Константинопол. Имаме предвид присъствието на латинската мисия във византийската столица от края на 1273 до пролетта на 1274 г. Политическата програма на василевса и дипломатическият такт на францисканците, водени от Жан Парастрон, са в основата на това взаимно разбирателство. На практика подписаните през февруари 1274 г. от императора, престолонаследника и духовенството документи са основите, на които ще се гради унията и те предопределят по-нататъшното развитие на събитията. Още веднъж ще подчертаем, че именно поради

⁵¹ На 7 юли папа Григорий X представя пред кардиналите *super electione Romani pontificis*, с който се регламентира редът на провеждане на конклавите.

⁵² Век по-късно епископът на Пацоли – францисканецът Паолино от Венеция – пише, че смъртта на прелата настъпва вследствие на емоционалното напрежение и изтощение от диспутите с ромеите. В светлината на *Ordinacio* се вижда, че това сведение не отговаря на истината. Св. Бонавентура не води дебати с гърците, защото такива изобщо не са провеждани на официално ниво. Ролята му на „диригент“ на събора е изградена много по-късно и стои във връзка с неговата канонизация при папа Сикст VI (1482 г.) и обявяването му за „доктор на Църквата“ през 1588 г. [**Franchi, A.** 1965, pp. 156–159; **Setton, K. M.** 1976, p. 118; **Geanakoplos, D.** 1989, p. 216, 221].

⁵³ *Cum sacrosancta romana ecclesia, que deo auctore mater est omnium fidelium et magistra, firmiter teneat, profiteatur et doceat, quod spiritus eternaliter ex parte et filio non tanquam ex duobus principiis, set tanquam ex vno principio, non duabus spiracionibus, set vnica spiracione procedat, et hanc orthodoxorum patrum atque doctorum latinorum pariter et grecorum constet esse sentenciam, et non nulli propter hoc huius irrefragabilis ignorancia veritatis in errors dubios uarios sint prolapsi, nos hiis erroribus uiam precludere cupientes dampnamus et reprobamus omnes, qui negare presumpserint eternaliter spiritum sanctum ex patre Filioque procedere sive temerario ausu asserere, quod spiritus sanctus ex patre et filio tanquam ex duobus principiis et non tanquam ex vno procedat.* Гръцкият превод е съхранен във Vatican City, Biblioteca Apostolica Vaticana, MS Codex Chisianus gr. 54, вж.: [**Gill, J.** 1979, p. 7] с превод на английски език. Също в [**Roberg, B.** 1964, S. 247]. Превод на френски език в [**Wolter, H., Holstein, H.** 1965, p. 67] и на италиански [**Franchi, A.** 1965, p. 124].

това в Лион не са провеждани богословски диспути върху различията в доктрините на латинци и православни. Ето защо във френския град не са изпратени от византийска страна най-бележитите теолози на империята, като Георги от Кипър, Йоан Век или Мануил Оловол. На второ място, е отсъствието от събора на източните патриарси или на техни представители. Присъствие, което е задължително за приемането на един събор за Вселенски според православната традиция. Всичко това до голяма степен прави Лионската уния неприемлива за православния свят. Последиците не закъсняват.

Няколко дни след церемонията византийските пратеници напускат града, снабдени с „митри и пръстени по образец на западните прелати“ [**Pachimeres, II**, p. 398; **Franchi, A.** 1965, p. 137]. През есента на същата година, придружени от няколко римски легати и с писма за императора, престолонаследника и византийското духовенство, те се завръщат в Константинопол⁵⁴. С тях пристигат латинският епископ на Кротон и Жан Парастрон, чието присъствие е гарантът за диалога между византийското духовенство и латинците след официалното обявяване на унията⁵⁵.

В заключение по работата на Лионския събор щепомним, че на него византийската делегация поставя и въпроса за отношението на Папството към Търновската патриаршия и Сръбската архиепископия. Искането на ромеите Апостолическият престол да застане срещу статута на двете славянски, православни Църкви не, получава развитие [**Биярски, И., Илиев, И.** 1997, с. 178–179; **Божилов, И., Гюзелев, В.** 1999, с. 513; **Данчева-Василева, А.** 2006, с. 113–114].

Византия и Папството след Лионския събор

На 28 юли 1274 г. папа Григорий X изпраща в Константинопол абата на Монте Касино – Бернар. По пътя той спира в Неапол, за да постави пред Шарл д’Анжу и Филип дьо Куртене искането да бъдат продължени мирните отношения с Византия. Какъв е техният отговор остава неизвестно, но развитието на събитията подсказва, че поне на думи те са съгласни на временно примирие. Всъщност сицилийският владетел няма особено голям избор. От една страна, явно преценява, че няма достатъчен ресурс за поход, а от друга – в момента не би имал подкрепа за война срещу християни, които са приели върховенството на Папството. Ето защо абат Бернар уверява императора, че най-малко до 1 май 1276 г. може да разчита на мирни отношения със Сицилийското кралство. Латинският монах обаче напомня и за поетите ангажменти за византийско участие в провеждането на кръстоносен поход към Светите земи [**Geanakoplos, D. J.** 1959, pp. 284–285; **Setton, K. M.** 1976, pp. 118–19]. Вероятно в присъствието на Бернар на специална церемония в дворцовия храм на 16 януари 1275 г. е прокламирана унията между Източната и Западната църква. Това води до оставката на патриарх Йосиф I. На негово място е избран (26 май 1275 г.) Йоан XI Век (интронизиран на 2 юни с.г.) [**Laurent, V.** 1969, p. 145]. До зимата на 1276 г. той успява да попълни състава на Св. Синод с привърженици на диалога със Западната църква. Създават се условия всички опозиционери да бъдат отлъчени. Ясен сигнал към Папството за трайните ангажменти на духовната власт в ромейската империя за следване на предначертания курс [**Souarn, R.** 1899–1900, p. 351–352; **Evert-Kappesowa, H.** 1952–1953, p. 83; **Gill, J.** 1975, p. 255].

Същевременно Михаил VIII Палеолог изпраща поредната делегация до папския двор, в чийто състав са включени привърженици на унията – архидякон Григорий Метохит и превода-

⁵⁴ Пахимер твърди, че те прекарват лятото в двора на папата, в Рим или във Витербо, след което се завръщат в Цариград [**Pachimeres, II**, p. 398]. Според други данни отпътуването им от събора е незабавно [**Héfélé, C.** vol. VI, part 1. coll. 208–209].

⁵⁵ Според свидетелствата на съвременниците Парастрон проповядва успеха на Лионския събор и обединението на Църквите из столичните храмове. Компромисната позиция, която заема му спечелва симпатиите на византийското духовенство. За съжаление духовникът умира скоро след пристигането си в Цариград [**Golubovich, G.** 1906, p. 295].

чът Теодор [Laurent, V. 1946, pp. 233–247]. Дватама се срещат с папата във френския град Босер (вероятно през лятото на 1276 г.), но преговорите са отложени, докато Апостолическият двор се установи по-трайно в Лозана. За разлика от предходните дискусии, византийските пратеници в този момент предлагат кръстоносната армия да премине по суша през Балканите, Цариград и Мала Азия. По същество това повтаря маршрута на част от войските при първите кръстоносни походи. Една от целите на този план е елиминиране на намесата на морски сили като Венеция и Генуа, които биха подхождали крайно користоносно към подобно начинание. Папата подкрепя идеята и изразява надеждата, че ще бъдат освободени редица древни християнски градове в Мала Азия [Les registres de Grégoire X..., pp. 314–315; Grumel, V. 1924, p. 446; Laurent, V. 1938, p. 272; Laurent, M.-H. 1949, pp. 435–440; Laurent, V. 1945, p. 133]. Смъртта на Григорий X на 10 януари 1276 г. обаче слага край на подготовката за похода⁵⁶. Изглежда, че този римски първосвещеник искрено се надява и работи за провеждане на планираните кампании, които безусловно ще са от полза главно за Византия и за това акцентиранието на този момент от страна на императора е напълно оправдано.

На 21 януари 1276 г. за папа е избран доминиканецът Пиер дьо Тарантез, който приема името Инокентий V. Новият папа е французин и издигането му може да се тълкува като израз на временното надмощие на анжуйската партия в Римската курия. Действително Инокентий V е благосклонно настроен към Шарл д'Анжу, но никога не одобрява неговата агресивна политика към Византия. Папата продължава преговорите с византийското пратеничество по планирания в Лион кръстоносен поход. Той уверява, че император Рудолф I Хабсбург, френският крал Филип III, португалският монарх Алфонсо III и синът на Шарл д'Анжу заедно с много знатни са „взели кръста“. Единствено датата за започване на похода не е определена [Setton, K. M. 1976, p. 123; Гагова, К. 2004, с. 227–228.]⁵⁷. В специално послание до василевса (23 май) духовният отец на Запада напомня претенциите на латинската страна за господство в Константинопол. На този фон той уверява императора, че ще продължава (подобно на своя предшественик) да упражнява натиск за възпирането на Шарл д'Анжу от поход против империята. Папата настоява василевсът, престолонаследникът (Андроник II) и византийското духовенство още веднъж клетвено да потвърдят изповядването на вярата съобразно догмите на Римската църква. За решимостта на Инокентий V спрямо Цариград говори обстоятелството, че той натоварва своите пратеници да обиколят по-важните византийски градове и ако открият противници на унията, да ги отлъчат. В края на май 1276 г. папските пратеници (четирима францисканци) и византийските дипломати напускат Вечния град на път за Константинопол. Пристигайки в Анкона, те разбират за смъртта на Инокентий V (22 юни 1276 г.), което слага край на мисията им [Geanakoplos, D. J. 1959, pp. 290–294; Setton, K. M. 1976, pp. 123–125.].

Краткият понтификат на папа Адриан V (11.VII.1276–18.VIII.1276) не оставя следа във византийско-папските отношения. На 8 септември 1276 за пастир на Римската църква е избран португалецът Педро Джулиани „Хиспанус“, който приема името Йоан XXI (интронизиран на 20 септември 1276 г.). Една от първите задачи, с която се заема новият римски първосвещеник е подновяването на контактите с Константинопол. Той изпраща във византийската столица епископите на Ферентино и Турино и двама доминикански монаси, които връчват на императора съставеното още от Инокентий V послание. Вероятно тази мисия напуска Витербо в началото на декември 1276 г. [Evert-Kappesova, H. 1955, p. 309–310]⁵⁸.

⁵⁶ При пристигането на византийското пратеничество Григорий X е раздразнен от избора на Рудолф II Хабсбург за повелител на Священата Римска империя и от провала на претенциите на Алфонс X Кастилски за кралската. Грижите на светия отец отлагат за известно време преговорите [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 287].

⁵⁷ На 25 февруари 1276 г. в латеранската базилика Инокентий V проповядва за освобождаването на Палестина от ръцете на „неверниците“.

⁵⁸ Първоначално се предвижда за Константинопол да тръгне Джироламо д'Асколи, но той отказва [Setton, K. M. 1976, pp. 126–127].

Същевременно на 19 февруари 1277 г. в Константинопол под председателството на патриарх Йоан XI Век се провежда заседание на Светия Синод. Епископите разглеждат исканията на папата и приемат декларация, която предвижда произнасянето на анатема над противниците на обединението с Рим и отлъчването им от Църквата. Много скоро подобни по съдържание декларации подписват и редица представители от висшите етажи на властта (в текста те са наречени „архонти“), както и 41 служители на Константинополската патриаршия⁵⁹. Патриарх Йоан XI Век се обръща към папата със специално послание, в което приветства единството и мира в християнския свят. Прави впечатление, че цариградският архиепископ подчертава три главни аспекта на унията: признаването на римския епископ за първенстващ; правото на духовниците да търсят неговата юрисдикция и споменаването на неговото име по време на Св. Литургия. Ще напомним, че според документите на Светия Синод по приемането на унията от края на 1273 и началото на 1274 г. на тези моменти вече е акцентирано. Фокусирането на вниманието отново върху тях не е случайно и явно цели да се избегнат невралгичните пунктове на противоречията между Рим и Константинопол – *Filioque*, *azima*, Чистилището и т.н. По-нататък в текста папата получава уверение, че всички противници на сближаването ще бъдат отлъчени и анатемосани. Посланието завършва с текста на Символа на вярата, в който все пак присъства и учението за *Filioque* [Evert-Kappesova, H. 1955, pp. 83–84; Gill, J. 1979, pp. 35–41]. Явно в лицето на Йоан XI Век императорът намира влиятелен и последователен привърженик, който е способен да доведе започнатото дело до успешен край.

През април 1277 г. в присъствието на папските легати император Михаил VIII, престолонаследникът Андроник II и византийското духовенство клетвено потвърждават върховенството на Римската църква и изповядването на Символа на вярата съобразно латинските догми. Документът, под който полагат подписите си владетелите, признава за верни доктрините за *Filioque*, *azima* и Чистилището [Grumel, V. 1924, p. 446, n. 3.]⁶⁰. Копия от решенията на събора във Влахерна са изпратени и на епирския господар Никифор и на тесалийския владетел севастократор Йоан. Двамата категорично отказват да ги приемат и се обявяват за защитници на православие. Отговорът на Константинопол не закъснява. На 16 юли 1277 г. в столичния храм „Св. София“ е проведен църковен събор, на който над тях са произнесени анатемни. В този дух е съдържанието на писмата, които подписват василевсът и Андроник II до папа Йоан XXI от 24 юли 1277 г. [Pachimeres, I, p. 524; Nicol, D. M. 1972, p. 129; Franchi, A. 1984, pp. 31–32].

Ще отворим една скоба за да отбележим, че тесалийският господар не закъснява да отговори на това предизвикателство. През декември 1277 г. под негово ръководство е свикан поместен църковен събор, на който императорът, патриархът и всички приели унията са анатемосани. През март 1278 г. в Тесалия се провежда още един събор, този път в подкрепа на отстранения патриарх Арсений [Grumel, V. 1925, pp. 321–325]⁶¹. Разбира се, тези ходове имат и политически измерения и целят да открият еманципацията на двете историко-географски области от столичния център.

При пристигането си в папския двор византийската делегация е информирана, че папа Йоан XXI е починал (†20 май 1277 г.). Опитът на Шарл д'Анжу да постави свое протеже на римския църковен престол се проваля. В Конклава тържествува партията на неговите противници. В резултат от това съотношение на силите на 25 ноември 1277 г. за папа е избран кардинал Джан Гаetano Орсини (представител на знатна римска фамилия), който приема името Ни-

⁵⁹ Съхранени са само имената на патриаршеските служители, вж. текста на документите в [Laurent, V., Darrouzès, J. 1976, pp. 462–473].

⁶⁰ “*Spiritum Sanctum... ex Patre et Filio procedentam... septem esse... sacramenta... Sacramentum Eucharistie ex azimo*” [Les Registres de Nicolas III..., p. 82].

⁶¹ В континентална Гърция само двама архиепископи се оказват привърженици на унията. Става въпрос за епископа на Трикала, Йоан, който е хвърлен в затвор, но успява да избяга в Константинопол и епископа на Неопатра, който е под юрисдикцията на солунския митрополит, подписал документите на Светия Синод от април 1277 г.

колай III (1277–1280). Основните действия по време на неговия понтификат са насочени към ограничаване на анжуйското влияние на Апенините и съхраняването на унията с Византия [Geanakoplos, D. J. 1959, p. 310; Setton, K. M. 1976, p. 128]. Позиция, която напълно съвпада с интересите на Константинопол.

От друга страна, частичното приемане на латинските доктрини и особено несъгласията на православното духовенство по въпроса за *Filioque* прави папата подозрителен към действителните резултати от унията. Една от първите му задачи е да адресира четири послания до управляващите в Константинопол. Първото е предназначено за императора и в него преди всичко се изтъкват заслугите му за постигането на унията. Папата признава, че само владетелят е в състояние да наложи католическия ритуал и догми над православните духовници. За продължаването на политиката в тази насока папският престол се готви да изпрати във византийската столица Вартоломей, епископа на Гросето, и трима монаси минорити – Вартоломео от Сенс, Филипо от Перуджа и Анджеоло от Урбино. Папата отказва да изпълни молбата на ромейския владетел, който настоява Апостолическият престол да отлъчи владетелите на Епир и Тесалия, които са съюзници на Шарл д'Анжу [Les registres de Nicolas III..., n. 367, pp. 123–124]. Второто писмо е от най-съществено значение за Михаил VIII Палеолог, защото главната тема в него е мирът със Сицилийското кралство. Става ясно, че Римската курия планира в срок от 5 месеца да бъдат изпратени византийски дипломати, които да имат пълномощия да сключат споразумение с господаря на Сицилия. Послание с протоколен характер е адресирано и до съимператора Андроник II Палеолог. Документът подсказва, че Папството разглежда унията в дългосрочна перспектива, щом включва в кореспонденцията и наследника на византийския трон. Последното послание от същия дипломатически пакет е насочено към православното духовенство, пред което се настоява да приеме доктрините на Римската църква [Les registres de Nicolas III..., n. 368, p. 124–125, n. 370, p. 126]. Съдържанието на споменатите документи подсказва, че към края на 1277 г. се създават реални условия за мирно регулиране на отношенията между Византия и Сицилийското кралство. А именно към такъв сценарий се стреми василевсът.

Отговорът на василевса е изготвен от Огерий, протонотарий и преводач във византийския двор на текстовете от латински език⁶². В него се подчертава, че частичните неудачи се дължат на вътрешните и външните врагове на империята. На първо място, сред тях се нареждат действията на епирския владетел Никифор и тесалийския севастократор Йоан. Василевсът информира папата, че е изпратил срещу тези „еретици“ войска, но нейните командири преминали на страната на противника. Михаил VIII Палеолог изразява също така недоволството си от подкрепата на латинските барони от континентална Гърция за тесалийския господар Йоан. За своята ревност към унията той посочва, че е принуден да употреби принудителни мерки и срещу членове на своята фамилия, които не подкрепят неговата църковна политика [Pachimeres, I, pp. 519–520; Les registres de Nicolas III..., pp. 135–136; Grumel, V. 1924, p. 442; Puech, V. 2012, p. 46]. Впрочем засегнат е и въпросът с титулатурата на трапезундския владетел, който също се противопоставя на унията [Карпов, С. П. 1981, с. 126–127]. Става ясно, че от гледна точка на Константинопол папата трябва да се застъпва за интересите на центъра пред лицето на периферните гръцки държави. Налице е поредното доказателство за политическите резултати, които очаква Михаил VIII Палеолог.

Повече информация за плановете на Николай III се съдържа в секретните инструкции за неговите легати, които имат за задача да отнесат писмата в Константинопол. От тях разбираме, че от византийците за пореден път се изисква изповядване на латинската форма на Символа на вярата. Пратениците са упълномощени да посетят много църкви и манастири и да се убедят,

⁶² Около датирването на документа съществуват някои неясноти. Въз основа на реда по регистрацията на документите в папската канцелария R.-J. Loenertz приема, че *Ранортът* е съставен в периода март–юни 1278 г. [Loenertz, R.-J. 1965, pp. 537–539]. От своя страна, D. M. Nicol се стреми да докаже, че дискутираният текст се отнася към 1280 г. [Nicol, D. M. 1972, p. 10], но аргументите му не са убедителни.

че „схизматиците“ безрезервно следват решенията от Лион. Мярката е продиктувана от донесенията на францисканските етноси в Константинопол, че ромейте се отнасят непоследователно към препоръките на Римската курия. Ето защо се изисква реално и цялостно прилагане на решенията от Лион, а не частични и неискрени действия, които са по-скоро прах в очите на западните пратеници [**Les registres de Nicolas III...**, pp. 128–130; **Loenerz, R.–J.** 1965, pp. 385–386, 400–402]. Следователно папа Николай III си дава много ясна сметка за реалната картина във Византия – докато на унията се гледа като на инструмент за подчинение на Източната църква, ефективна промяна обаче е изключена.

И така, през октомври 1278 г., папските пратеници Бартоломео д'Амелия (епископ на Гросето), Бартоломео от Сиена (водач на францисканския орден в Сирия), Филипо от Перуджа и Анджело д'Орвието заминават за Константинопол. С тях в родината се завръщат и ромейските дипломати. Пътуването е трудно и продължително. В началото на януари 1279 г. мисията е задържана от хора на Шарл д'Анжу [**Pachimeres, II**, pp. 455–466; **Grumel, V.** 1944, p. 437]. Сицилийският крал все пак не се решава да прекъсне тяхното пътуване. Забавянето обаче има значение, защото при пристигането си във византийската столица пратениците заварват по-сложна и още по-напрегната обстановката. Тя се дължи на активните действия на антиуниатите. На 2 март 1279 г. Йоан XI Век се оттегля от патриаршеския трон и се установява в манастира „Панахрантос“ („Св. Панталеймон“) на о-в Андрос. Впрочем това е същата обител, където прекарва дните си бившият патриарх Йосиф I. Постъпката на константинополския архиепiscop е израз на съпричастността му към съдбата на заточените противници на императора [**Pachimeres, II**, pp. 449–450]⁶³. За разлика от други участници в събитията, някои от които носители на високи църковни санове, Йоан Век остава привърженик на мира, диалога и убеждаването на „другите“, като път за единството в християнския свят. Вече видяхме, че в лицето на Жан Парастрон той съвсем не е сам. Но достатъчни ли са техните усилия и техният пример?

Изпратените от папата монаси францисканци откриват императора в Адрианопол. Дворът е временно в тракийския град, защото Михаил VIII Палеолог зорко следи размириците в Българското царство. Пред лицето на новите условия, издигнати от Римската курия, василевсът е принуден да помоли Йоан Век отново да заеме патриаршеския трон. На 6 август 1279 г. архиепiscop се завръща в Константинопол. Скоро след това е свикан събор на висшите епископи, от които се иска за пореден път да подпишат документ за вярност към Римската църква⁶⁴. Само малка част от тях се съгласява и то при условие, че в текста на декларацията се използват много неутрални и неопределени изрази по догматичните различия⁶⁵. В отделно послание Михаил VIII Палеолог отправя апел към папата да защити своето вярно паство на Изток. Впрочем прави впечатление, че в императорското послание също са спестени изрази, които биха провокирали спор по догматични въпроси [**Успенский, Ф.** 1948, с. 650]. Вероятно неутралният

⁶³ По време на престоя си в този манастир Йоан Век продължава книжовните си занимания. Той изучава още по-подробно творбите на гръцките и латинските патристи и задълбочава личната си увереност, че по казуса за *Filioque* няма различия между православни и латинци. Друга причина за неговото оттегляне може да се търси в политиката на Михаил VIII към манастирите. По това време ставропигиалните манастири извън Цариградската епархия са иззети от юрисдикцията на патриарха [**Rouillard, G.** 1943, pp. 73–84].

⁶⁴ Пред архиепiscopите императорът държи поредната си реч, в която заявява: „Вие знаете колко трудно беше да прокарам унията. Аз пренебрегнах патриарх Йосиф, когото обичам като свой отец. Обидих и унизах приятели монаси. Свидетели на това са и моите роднини, които се намират в затвора, навлекли си моя гняв заради унията. [...] За да не се вълнувате и подозирате нашето ръководство, ви уверявам – Бог ми е свидетел, че ни най-малко няма да допусна изменение на нашите условия и че няма да позволя промяна в Символа на нашите отци“ [**Grumel, V.** 1924, p. 442; **Setton, K. M.** 1976, p. 131; **Failler, A.** 1981, p. 240].

⁶⁵ [**Pachimeres, II**, p. 461] твърди, че под въпросния документ, предназначен за папата, са поставени редица фалшиви подписи на несъществуващи епископи, срв. [**Nicol, D. M.** 1972 pp. 66–68; **Darrouzès, J.** 1986, p. 76–83].

тон говори за стремежа на василевса да демонстрира реверанс към своите опоненти, което се дължи на ефекта от оттеглянето на Йоан Век.

Според Пахимер в месеците след завръщането си на патриаршеския престол Йоан XI Век отново енергично работи за реалното приемане на унията. В регулярните заседания на Светия Синод са поканени да участват и епископи, които не са сред постоянните членове, но подкрепят унията. Стига се до там, че към Синодика в Неделята на Православието, са добавени три анатели срещу отказващите да приемат единството на Църквите [**Pachimeres, II**, p. 481, 495; **Gill, J.** 1975, pp. 300–301]. Всички тези мерки показват едно – стремеж да се наложи или поне външно да се прокламира налагането на ред, който за повечето ромей е недопустим.

На 1 септември 1279 г. във Влахернския дворец Михаил VIII Палеолог и синът му за пореден път потвърждават пред епископа на Гросето и францисканските монаси изповядването на латинския вариант на Символа на вярата и признават върховенството на Римската църква. Копие от документа, скрепен с императорския печат и споменатото послание на духовенството, са изпратени на папа Николай III през първата половина на 1280 г. Курията остава неудовлетворена от отговора, защото разбира, че проблемните страни от диалога са систематично negliжирани. Ето защо в Константинопол е изпратена нова папска мисия, начело на която стоят две личности назовани в изворите с имената Марко и Маркетто. Те отново поставят въпроса за пунктуалното изпълнение на папските условия [**Norden, W.** 1903, S. 593, n. 1; **Grumel, V.** 1924, p. 444; **Dölger, F.** vol. III, 1932, n 2044]⁶⁶.

Вероятно латинските мисионери се завръщат в Италия след кончината на папа Николай III на 22 август 1280 г. [**Grumel, V.** 1924, p. 447; **Settom, K. M.** 1976, p. 134; **Nicol, D. M.** 1972, p. 11]. Необходимо е да се отбележи, че от същото време датира друго византийско пратеничество до Папството, което е водено от доместика Мандас (или Маркуриас). Целите на тази мисия остават неясни, а и нейните членове са заловени от хората на Шарл д'Анжу [**Pachimeres, II**, p. 475; **Dölger, F.** 1932, n. 2044–2045; **Geanakoplos, D. J.** 1959, p. 325].

В началото на 1281 г. в отношенията между Рим и Константинопол настъпва обрат. На 22 февруари за папа е избран французинът Симон дьо Бриан (Бри), който приема името Мартин IV. Пряк резултат от надмощието на френските кардинали в Конклава. Новият римски понтифекс подкрепя безрезервно политиката на Шарл д'Анжу в Италия и замисля му за поход срещу Византия. Симптоматична стъпка е издадената от него була (18 октомври 1281 г.), с която византийският император е отлъчен от Църквата. Актът е потвърден с две последвали були от 7 май и 18 ноември 1282 г. Вестта за прекратяването на унията е съобщена (с голяма доза пренебрежение) на присъстващите в папския двор православни митрополити (Лъв, пастир на Иракия и Теофан на Никея)⁶⁷. Въпреки афишираната позиция на папския престол василевсът не бърза официално да прекъсне контактите с Рим. Реакцията се ограничава до нареждането името на папата да не се споменава при Св. Литургия [**Pachimeres, II**, p. 506.]⁶⁸. Става ясно, че всички постижения на диалога между Рим и Константинопол са на път да рухнат.

Византийското общество и Църква след Лионската уния

Сведенията в писмените извори не оставят място за съмнение, че голяма част от високоставените чиновници при управлението на Михаил VIII Палеолог приемат обединението

⁶⁶ В някои изследвания е изказано виждането, че въпросната дипломатическа мисия е осъществена през първата половина на 1278 г. [**Setton, K. M.** 1976, pp. 128–129], но това е твърде несигурно.

⁶⁷ Тези духовници са изпратени в Курията през януари 1281 г. за преговори с Николай III, чиято смърт и изборът на новия папа ги заварват в Италия. Василевсът е уведомен за хладния прием от митрополит Тефона. Лъв умира по пътя към дома [**Pachimeres, II**, pp. 504–505; **Dölger, F.** 1932, vol. III, n. 2049; **Franchi, A.** 1984, pp. 52–56].

⁶⁸ Вестите от Рим заварват императора в Мала Азия, където полага усилия за укрепване на отбраната срещу османците по течението на р. Сангарий. **A. Failler** [1981, pp. 244–247] предполага, че въпросната кампания е осъществена през лятото на 1282 г.

на Църквите само по конюнктурни причини или от страх за собствената си сигурност. Тези от висшите архиереи, които подкрепят прозападния курс на василевса, оправдават своята позиция с политическите принципи на *oikonomia*. Достатъчно е да се приведат няколко примера в тази насока. На първо място, ще посочим Никифор Хумн, който декларира съгласието си с унията единствено заради успеха на административната си кариера. Веднага след официалното денонсиране на отношенията с Рим (1283 г.) Хумн се отказва от предишните си пролатински позиции и се завръща към традициите на православната вяра. В новата ситуация той дори пише „Енкомсион“ в чест на император Андроник II Палеолог, в който се подчертава основната му заслуга – връщането към православието. В този смисъл авторът сравнява младия император с Константин I Велики – защитник на вярата. По-рано същият Хумн посвещава сходно произведение и на Михаил VIII Палеолог, също оприличен на Константин I Велики [Beck, H.-G. 1959, S. 679].

Една подобна констатация важи и за великия логотет Георги Акрополит. Вече споменахме, че той е автор на два кратки трактата против грешките на латинците, но това не му пречи да изпълни императорската заповед и да води византийската мисия в Лион. Към тази своеобразна група може да се причисли и историкът Георги Пахимер, който е автор на съчинение против доктрината за *Filioque* [Beck, H.-G. 1959, S. 679]. Известния богослов Георги от Кипър също първоначално е привърженик на унията, но след смъртта на Михаил VIII преминава към лагера на православните [Pérez Martín, I. 1992, pp. 73–84]. Личност като митрополита на Ефес, Исаак, уверява, че приемането на обединението на Църквите като избор на по-малкото зло и подчинение на принципите на *oikonomia* [Pachimeres, II, p. 480–483]. Един от най-крупните учени на византийския XIII век – Максим Плануд, също прави компромиси със съвестта си. Към 1270 г. той декларира съгласието си с учението за *Filioque*, а след скъсването на унията се отрича от тази позиция [Кочев, Н. 1999, с. 22]⁶⁹.

На този фон най-последователни и убедени привърженици на унията остават хартофилаксът на „Св София“ Константин Мелитениот и архидякон Георги Метохит. До края на живота си двамата застъпват виждането, че учението за *Filioque* не противоречи на ортодоксалната вяра [Beck, H.-G. 1959, S. 683–684]. Също толкова последователен в пролатинските си виждания е и Теоктист, митрополитът на Адрианопол. След 1282 г. той дори бяга в Рим, а по-късно се установява в Париж [Laurent, V. 1953, pp. 187–196].

Духовниците и миряните, които остават на безкомпромисни православни позиции са подложени на репресии или са принудени да емигрират. В затвора са хвърлени много монаси и свещеници. Подложени на гонения са и приближени на императорското семейство. Сред тях на първо място е Теодор Музалон, който отказва да отиде с мисия в Италия. За това е бичуван и реабилитиран едва след смъртта на Михаил VIII Палеолог [Pachimeres, II, p. 496]⁷⁰. До известна степен от императорския гняв успява да се спаси преподавателят по екзегетика в патриаршеската школа Георги Мосхабар. Той издава трактат против латинската вяра под формата на диалог с доминикански монах [Laurent, V. 1929, pp. 129–158]. Братята Мануил и Исаак Раул, които са близки на императора и съпругата му Теодора, са затворени, бичувани, а по-късно и ослепени за упоритото си придържане към православието [Puech, V. 2012, p. 50]⁷¹. Двама от императорските племенници – Йоан Кантакузин и Йоан Палеолог – са арестувани и заплаш-

⁶⁹ Максим Плануд е един от малкото образовани византийци, който знае латински. Той превежда текстове на Боеций и св. Августин. [Beck, H.-G. 1959, S. 686–687].

⁷⁰ Теодор Музалон е ученик на Георги от Кипър и автор на трактат против „богохулствата“ на Йоан Век [PG, 142, col. 290–300; Beck, H.-G. 1959, S. 680; Puech, V. 2012, p. 53].

⁷¹ Мануил и Исаак Комнин Раул са синове на протовестиария Алексей Раул. През 1276–1277 г. Мануил е управител на имперските градове в Тесалия. Умира в затвора към 1280 г. Исаак е реабилитиран след 1283 г. През 1297 г. е изпратен от император Андроник II да преговаря с отцепника Алексей Филантропин. Виж просопографските очерци за тях в D. M. Nicol [1972, p. 11, 14].

ни с наказания [Pachymeres, I, p. 484]⁷². Братовчедът на императора – протостратор Андроник Палеолог – умира в затвора [Pachymeres, I, p. 109]. Сред пострадалите са и Йоан Тарханиот, Калоян (Йоан) Ласкарис и сестрата на василевса – Мария (монахиня Марта)⁷³.

На гонения са подложени много монаси, които се осмеляват да разпространяват памфлети за императора и папата. Сред тях е Теолипт, който по-късно става митрополит на Филадельфия. Когато се сключва унията, той напуска тишината на манастира и отива в столицата, за да заяви гласно, че политиката на императора е еретическа. За това е наказан с бичуване и затвор. Монасите Мелетий и Галактион от планината Гелисиос до Ефес отиват също в столицата за да критикуват василевса. В своите проповеди те го сравняват с Юлиан Отстъпник. Това им струва заточение на безлюдния егейски остров Склирос. По заповед на императора през 1279 г., Мелетий и друг противник на унията – монахът Игнатий – са изпратени в Рим. Те трябва да бъдат представени на папата за да се убеди сам в тяхната непреклонност. След завръщането им езикът на Мелетий е отрязан, а Галактион е ослепен [Pachymeres, II, p. 462, 489; Beck, H.-G. 1959, S. 678–679]. Монахът Йоан, който е изповедник на императрица Теодора, е заточен (към 1275 г.) поради несъгласие с унията. Сред известните монаси-опозиционери от тези години се числи и Атанасий, който по-късно става Константинополски патриарх. Към 1278 г. той се установява в планината Ганос в Тракия и създава своя обител. Скоро Атанасий си спечелва висок авторитет със своите нравствени добродетели и вероятно това е причината да не бъде подложен на жестоки гонения [Talbot, A.-M. 1973, p. 16].

Най-силното огнище на съпротива против унията остава Света гора. По-късната и до голяма степен легендарна традиция приписва на Михаил VIII Палеолог провеждането на жестоки наказателни мерки спрямо монашеската общност [Живојновић, М. 1978, с. 149–153]. В повечето случаи обаче информацията по този повод е твърде късна и несигурна.

Именно в монашеските среди се написва голяма част от полемичната литература против унията. Към този кръг се причисляват творби като „Диалог между православния Панайот и католика азимит“ и „Диалог между мъченика Константин и Римския кардинал“. В тези и сходни по дух произведения се осмиват императорът и Йоан XI Век. Изложението е изпъстрено с отрицателни характеристики на латинците и страда от определен наивност. Въпреки това диалозите добре илюстрират отношението към унията в църковните среди [Pachymeres, II, pp. 490–492; Beck, H.-G. 1959, S. 680].

Друг център на опозицията срещу религиозната политика на Михаил VIII остава регионът на Никея, където населението традиционно подкрепя Ласкаридите. Още повече, че след заточението на патриарх Арсений във Витиния, там се установява и центърът на арсенитската опозиция [Oikonomides, N. 2005, p. 321]. Голяма част от репресираните поемат по пътя на емиграцията към България, Тесалия, Епир и Трапезунд [Карпов, С. П. 1981, с. 124; Павлов, П. 1989, с. 15–24; Puech, V. 2012, p. 48]. Всъщност борбата за съхраняване на православието ще стане основно идеологическо оръжие на споменатите сили в техните външнополитически планове през 70-те години на XIII век.

След смъртта на Михаил VIII Палеолог на 11 декември 1282 г. [Pachymeres, II, p. 507; Nicephori Gregoriae I, pp. 149–155; Failler, A. 1981, p. 242]⁷⁴ във византийското общество и Църк-

⁷² Пахимер нарича първия от тях „Комнин Кантакузин“. Вероятно той е син на великия коместа-бъл Мануил Кантакузин. Йоан Палеолог е син на протостратора Андроник Палеолог. [Nicol, D. M. 1972, pp. 12–13].

⁷³ Йоан Тарханиот е трети син на великия domestik Никифор Тарханиот и сестрата на императора Мария-Марта. Калоян (Йоан) Ласкарис е трудно да бъде с точност идентифициран. Със сигурност е братовчед на василевса [Nicol, D. M. 1972, pp. 13–14].

⁷⁴ Императорът умира в град Пахомион в Тракия, където събира войски (в това число пристига 4000 корпус от монголо-татари, изпратени от Ногай) за поход срещу тесалийския севастократор. До смъртния му одър е престолонаследникът Андроник, който веднага демонстрира крайно отрицателното си отношение към униатската политика на баща си. Заповядва тялото му да не бъде погребвано, а само засипано под купчина камъни, за да не стане жертва на зверовете. Интересно е свидетелството на Григо-

ва се очертават три течения по отношение на унията. Първото е от кръговете, които подкрепят единството с латинския свят пред лицето на ислямската опасност в Мала Азия (латинофили, униати). Второто е на т.нар. арсенити, които желаят реабилитация на патриарх Арсений Авториан, реставрацията на властта на Ласкаридите и отхвърляне на унията. По принцип те смятат възстановяването на патриарх Йосиф за неканонично. Третото течение е на привържениците на патриарх Йосиф I, които хранят голяма омраза към латинофилите и се радват на широка подкрепа (Йосифити) [**Pachymeres, II**, p. 51]⁷⁵.

На 26 декември 1282 г. под натиска на новия император Андроник II Палеолог, патриархът Йоан XI Век се оттегля. Четири дни по-късно патриаршеският трон отново е зает от Йосиф I [**Pachymeres, II**, pp. 15–19; **Nicephori Gregoriae, I**, p. 158]⁷⁶. Всички монаси и миряни, които се намират в затвора, в качеството на противници на унията, са освободени. Жителите на столицата ги посрещат като мъченици, а в църквите са отслужени тържествени служби. Емблематичният храм „Св. София“ е осветен отново, за да се изчисти латинското влияние. Патриарх Йосиф I предлага всички униати да бъдат отлъчени от Църквата за срок от три месеца [**Pachymeres, II**, pp. 20–21]. Крайните последователи на унията, като Константин Мелитениот и Георги Метохит, са отлъчени завинаги. Основната критика обаче е насочена към Йоан Век, който е обвинен в ерес и узурпиране на патриаршеския трон. За главен обвинител по тази линия е определен Георги от Кипър. На състоялия се през януари 1283 г. събор на висшите архиереи, Йоан Век е разкритикуван за латинофилските си виждания и е заточен в Бруса. При излизането от заседанието Век трябва да бъде охраняван от войници поради заплахите от разярената тълпа и монасите [**Nicol, D. M.** 1972, pp. 139–140]. Ако това не е специална постановка на привържениците на новата власт, то епизодът говори достатъчно ясно за настроението в столицата в първите месеци от възкачването на Андроник II. Младият владетел приема напълно всички решения на събора вкл. и постановлението баща му да не бъде споменаван в службите и помениците на Църквата [**Laurent, V.** 1927 a, p. 132].

На 23 март 1283 г. старият и болен патриарх Йосиф I умира и императорът е изправен пред задачата да търси достоен кандидат за църковния престол [**Puech, V.** 2012, p. 54]. Той

ра, че след като получава болки в сърцето, императорът попитал на кое място се намират. Отговорили му, че са на лагер до град Пахомий. Когато чул това, той въздъхнал с думите: „Е, приятели, настъпва моят край; време е да се разделя с живота“. След това започнал да се обвинява, че някога лишил от зрение един почтен мъж на име Пахомий. Причината била в ширещото се сред народа пророчество, че в края на живота си василевсът ще бъде „приет от Пахомий“. Половин година по-късно, тялото на Михаил VIII е положено в манастира „Христос Спасител“ в Силимврия (17 април 1283 г.). Григора утвърждава, че това било продиктувано от опасения да не бъде похитено от латинците. Според някои извори (предимно западни) плътта на починалия остава черна, изпъната и не се разлага. Това се тълкува от православните, като сигурен знак, че той е починал като еретик. Не всички смятат така, например привърженикът на унията от XIV век Мануил Калека приема явлението като признак за святост [**Geanakoplos, D. J.** 1959, p. 370, n. 13]. Интересно е, че в същия манастир през 1259 г. е препогребан с почести император Василий II. Тялото на този владетел било добре съхранено и открито в цариградското предградие Евдомон, където е захвърлено от латинците [**Успенский, Ф. И.** 1948, с. 618].

⁷⁵ За Никифор Григора оформянето на различните групировки в Църквата е продукт на дяволската намеса, от която „...прекрасното единомислие се разбива; празникът става непразник и тържеството нетържество“ [**Nicephori Gregoriae, I**, p. 151], срв. [**Laurent, V.** 1945, pp. 239–245; **Evert-Kappesova, H.** 1956, pp. 1–4]. Според полската авторка зад групировката на унионистите стоят поземлените магнати от Мала Азия, които губят, от една страна, именения си в хода на турската експанзия, а от друга страна, извличат печалби от търговията с Венеция и Генуа. Арсенитите тя определят като партия на националната независимост и твърди също, че влиянието им е толкова силно, че тяхната организация може да се приеме за държава в държавата.

⁷⁶ Григора твърди, че Йоан Век се установява в манастир, защото се бои, че „някой, възползвайки се от промените, ще го нападне“. Самият Йосиф I по това време е „изтощен от болести и старост и вече е с единия крак в гроба“ [**Laurent, V.** 1969, p. 145].

трябва да бъде от средите на арсенитите или йосифистите. Изборът е направен в полза на известния богослов Георги от Кипър, но това не успокоява духовете. Особено недоволни са зилотите, които отправят обвинения, че кандидатът е под влияние на латинската вяра [**Pachymeres, II**, pp. 22–23; **Nicephori Gregoriae I**, p. 163, 164–165; **Laurent, V.** 1969, p. 146; **Laurent, V.** 1945, p. 245]. На 28 март с. г. Георги е интронизиран за цариградски патриарх под името Григорий II (1283–1289) [**Nicephori Gregoriae I**, p. 151; **Laurent, V.** 1969, p. 146; **Puech, V.** 2012, p. 53]⁷⁷. През цялата Страстна седмица под негово ръководство се провежда серия от дела против привържениците на унията. Много духовници, както и вдовицата на Михаил VIII императрица Теодора, са принудени да подпишат декларации за чистотата на православната си вяра [**Pachymeres, II**, pp. 38–55; **Nicephori Gregoriae, I**, pp. 163–164; **Puech, V.** 2012, p. 53]⁷⁸. Крайните ортодоксални кръгове не се успокояват от заточението на Йоан Век и настояват за окончателна разправа с него. В началото на 1284 г. неговото положение на се усложнява още повече. Пахимер съобщава, че той произнася реч, в която се обръща с обвинения против новия патриарх (Григорий II) и самия император (Андроник II), че е наказан незаслужено. Никифор Григора допълва, че духовникът иска и публичен дебат по обвиненията против него. Теодор Метохит, от своя страна, пише само за издаването на една енциклика (началото на 1284 г.) от Йоан Век с която той иска да се защити от обвиненията в ерес и да докаже, че е отстранен незаконно от патриаршеския пост [**Pachymeres, II**, pp. 121–123; **Nicephori Gregoriae, I**, p. 161.]⁷⁹. Ясно е, че този лидер на латинофилите е подложен на сериозен натиск от страна на новата власт.

Междувременно император Андроник II се стреми към мир в Църквата, без да дава пресвес на някоя от групировките. Около Пасха 1284 г. той събира висшите архиереи в тракийския град Адрамитион. И двете страни се страхуват да отхвърлят идеята на василевса, а именно техните твърдения да бъдат подложени на изпитание с огън. Два кодекса с ръкописи от съчинения на Арсенити и Йосифисти са хвърлени в кладата и изгарят. Това „Божие изпитание“ поставя духовниците пред свършен факт и те са принудени да признаят патриарх Григорий II за легитимен. Отчасти партиите са успокоени, но не и по отношение на униатите. С цел отвлечане на вниманието и временно обединение, цариградският архиерей решава да се свика нов събор, на който Йоан Век да бъде съден повторно [**Pachymeres, II**, p. 83; **Nicephori Gregoriae, I**, pp. 166–167; **Laurent, V.** 1945, pp. 245–246].

На 7 февруари 1285 г. започват заседанията на пореден църковен събор, който е свикан за да разгледа въпроса за приемането на доктрината за *Filioque* от Източната църква [**Laurent, V.** 1969, pp. 217–219]. Освен владетелят присъстват много висши аристократи, духовници и монаси. Поканен е и Йоан Век, който е подложен на разпит от логотета Теодор Музалон. За да се защити,

⁷⁷ Проблем представлява фактът, че малко преди това кандидатът е приел монашеска схима. Василевсът желае да бъде ръкоположен от епископи, които са запазили чистота на вярата си и не са опетнени с латинофилски позиции. По това време в столицата се намират козилският епископ (подчинен на Навпактския митрополит) и председателя на Дебър. Първият от споменатите архиереи участва в издигането на монаха Герман за митрополит на Ираклия. По този повод Григора напомня, че по древна традиция, възхождаща към времето на Константин I Велики, ираклийският митрополит има привилегиата да ръкополага константинополския архиерей. Поради това новият ираклийски митрополит издига Георги Кипърски за „четец, дякон, презвитер и накрая за патриарх имайки за съслужители козилския и дебърския епископ“.

⁷⁸ До края на живота си (25 февруари 1303 г.) императрица Теодора остава в лоното на православието – нейното име се чете в Синодика. Скоро след кончината на Михаил VIII Палеолог тя възстановява манастира на Константин Липс (X век) и създава девическа обител („Св. Богородица“) към неговия комплекс. Към същия манастирски център с нейни средства е добавена и църква на името на св. Йоан Кръстител, в която тя е погребана. Съхранен е и Типикът на този девически манастир [**Talbot, A.-M.** 1992, p. 298].

⁷⁹ Вероятно и тримата автори са прави и предават вярно хода на събитията, като взаимно се допълват. Текстът на енцикликата е изгубен. **V. Laurent** [1971, n. 1474, p. 263] предполага, че части от нея се съдържат в „De depositione sua“. По-подробно в [**Gill, J.** 1975 a, pp. 299–300].

Век предлага създаването на специална експертна комисия, която да проучи отново творбите на св. Йоан Дамаскин. Става въпрос за онези пасажии от тях, в които се засяга същността на Света Троица. Въпросът е важен, защото именно на основата на тези текстове Век твърди, че не открива противоречие между Никейския символ и доктрината на Римската църква по въпроса за *Filioque*. Работата на събора, който продължава шест месеца, може да се нарече пълно тържество на православието. В крайна сметка Йоан Век отново е осъден за латинофилство и е изпратен на заточение в крепостта „Св. Георги“ във Витиния. С него трябва да заминат Константин Мелитениот и Георги Метохит. Императорът им дава възможност да се разкаят и да бъдат опростени, но те категорично отказват. Патриарх Григорий II проявява състрадание към Век. През август с.г. той свиква заседание на Св. Синод, на което се опитва да накара архиереите да подпишат документ, според който текстовете на св. Йоан Дамаскин са трудни за осмисляне и не подлежат на еднозначно тълкуване. Малко епископи се решават да положат подписите си под подобна декларация [Pachymeres, II, p. 27, 34, 88–89; Nicephori Gregoriae, I, pp. 168–171; Gill, J. 1975, p. 263]. Мимоходом ще отбележим, че само няколко години по-късно самият патриарх става жертва на обвинения в богохулство. Огорчен от нападите на най-приближените си духовници – митрополитите Даниил (на Кизик) и Йоан Хил (на Ефес), Теолипт (на Филадельфия) – Григорий II се оттегля в манастира „Св. Богородица Одигитрия“ [Nicephori Gregoriae, I, p. 165].

На 14 октомври 1289 г. начело на Константинополската патриаршия застава Атанасий I. В негово лице василевсът вижда достоен духовник, който може да умиротвори Църквата и да бъде еднакво приемлив за арсенити и йосифисти. Искреният стремеж на цариградския архиерей да осъществи мащабни промени и да прекрати корупцията му спечелва редица противници. През октомври 1293 г. голяма група епископи, игумени и монаси успява да постигне неговото отстраняване от патриаршеската катедра [Pachymeres, II, pp. 139–147; Failler, A. 1999, pp. 237–243]. Показателно е, че борбата със симонията предизвиква остра реакция, която в някои отношения не е характерна дори при съпротивата на духовниците спрямо униатския курс на даден патриарх. Фактор за отстраняването на Атанасий I става и силната опозиция на Арсенитите. С избора на Йоан-Козма от Созопол (1294–1303) за патриарх те отново доминират в управлението на Църквата. От тези години датира един от поредните изрази на униатската пропаганда. През 1299 г. доминиканецът Симон от Константинопол адресира четири писма до император Андроник II и неговите съветници [Domdaine, A. 1953, pp. 184–194]. Този апел за възкресяването на унията остава без отзвук. След абдикацията на Йоан-Козма, Арсенитите отново започват агитация, за да издигнат свой кандидат, но императорът връща на архиерейския престол за втори път Атанасий I. Едва с неговата оставка (1309 г.) е постигнато съгласие с Арсенитите и „схизмата“ във Византийската църква, предизвикана от тяхната позиция може да се смята за приключена [Laurent, V. 1945, pp. 288–313; Talbot, A.-M. 1973, pp. 20–21]. Обръщаме внимание на този въпрос защото „схизмата“ влияе на стабилността в патриаршията и хода на преговорите с латинците.

Същевременно Йоан Век не се смирява и продължава да пише трактати в защита на латинските догми до смъртта си през 1297 г. Особено място сред тези творби заема „За унията и мира между църквите на Стария и Новия Рим“, в която твърди, че Светият Дух изхожда и от Сина, наравно с Отца [Горянов, Б. Т. 1956, с. 138]⁸⁰. До последните дни с него е друг верен привърженик на унията – архидякон Георги Мелитениот [Gill, J. 1975, p. 266.]. Лишени от своите лидери и поставени под натиска на императорската власт, латинофилите са принудени да отстъпят на заден план в развитието на събитията през следващите години. Новите опасности за империята през първата четвърт на XIV век ще променят това положение.

⁸⁰ Сред останалите произведения на Йоан Век се нареждат: „За произхождението на Светия Дух“; „Писма до Теодор от Сугдея“; „Против Андроник Каматир“; „Епиграфия“ [PG vol. 141, 157–724]. В тях често се цитират обширни откъси от св. Йоан Дамаскин и св. Григорий Назиански. Pachymeres [II, p. 113] твърди, че Век е силно повлиян от двама автори – Никифор Влемид и Никита от Мароней. Влемид е известен с едно съчинение в подкрепа на латинската доктрина за *Filioque*, което е посветил на проуниатския охридски архиепископ Яков Проархий и едно Слово по същия проблем, адресирано до император Теодор II Ласкарис [Stavrou, M. 2001, pp. 139–141].

Прегледът на събитията, свързани с подготовката, провеждането и резултатите от Втория Лионски събор, провокира поне два извода, които заслужават обсъждане. На първо място, стои въпросът за възможността унията реално да се въплъти в живота на Византия. Традиционно се счита, че каузата е предварително обречена на провал, защото е твърде закъснял опит за постигане на единство на християнския свят. На пръв поглед вековната предистория на отношенията между Изтока и Запада говори в полза на такава констатация. Не едно поколение изследователи съзира еволюцията на отчуждението още през Ранното средновековие – папската позиция по икономборството; византийската реакция на коронясването на Карл Велики за император (25 декември 800 г.); църковния конфликт между Рим и Константинопол през втората половина на IX век, и разбира се, схизмата от 1054 г. Важно е да подчертаем обаче и друга констатация, а именно, че съвременниците явно подценяват всички тези събития и гледат на тях само като на брънки от веригата на вековните спорове [Божилков, И. 2008, с. 198]. През XI и XII век (епохата на кръстоносните походи) картината на неразбирателството получава нови измерения [Димитров, Д. 2003, с. 95–104; Димитров, Д. 2003 а, с. 471–479 и цит. лит.]. Завладяването на Константинопол от войските на Четвъртия кръстоносен поход през април 1204 г. допълнително охлажда отношенията между Европейския изток и запад [Angold, M. 1989, pp. 72–75; Dujčev, I. 2007, pp. 5–68]. Достатъчно ли е всичко това да провали още в зародиш идеята за единство през 70-те години на XIII век? Да, през вековете са натрупани противоречия, но за немалък период от време православни и латинци живеят и работят заедно в Източното Средиземноморие. Богословските въпроси съвсем не ограничават тези контакти на всекидневен ниво. Виждаме също така, че и в двата лагера има фигури, които изразяват готовност за компромиси и диалог с взаимно разбиране. Властовите фактори се съобразяват именно с тях и благодарение на тях се стига до самата уния. Често пъти се забравя и още един момент. Мнозина от съвременниците просто вярват, че Църквата на Господа Исуса Христа не може да е разделена. Вярата – това е ключът към очакванията и действията на голяма част от участниците. Вярата и съпътстващото я чудо са в основата на надеждите и на двете страни за обновление и промяна в отношенията. Ето защо въпреки всички пречки и двете страни упорито продължават преговорите. В крайна сметка на един от най-значимите форуми в Европа през XIII век е прокламирано единството на християнския свят. Следователно Вторият Лионски събор е реална възможност за преодоляване на разделението и загърбване на старите вражди. Казано с други думи, унията от 1274 г. съвсем не е предварително изгубена кауза. Да не забравяме, че именно през XIII век християнска Европа достига пика на своето развитие през Средновековието, преди да изпадне в кризата от XIV–XV век. Това е столетието на напрегнати духовни търсения, времето на св. Франциск от Асизи, появата на просешките ордени, възхода на университетите, и разцвета на схоластиката. Силният повик за обновление на Църквата на Запад се отразява и върху отношенията с Изтока. Поне част от латинските духовници гледа на православния свят не само като на средище на „еретици“ и „схизматици“, но и като на извор на опит и знания. От своя страна, византийската мисъл се отваря още по-широко към латинския свят. Част от интелектуалния елит осъзнава, че империята изостава в много отношения от прогреса на Запада.

И тук идва вторият момент, на който ни се иска да акцентираме. С риск да звучи като противоречие, но именно събитията, свързани с Лионската уния, водят до окончателното разделение между православие и католицизъм. Първостепенно значение за натезаването на тази насока има конфликтът между Шарл д'Анжу и Михаил VIII Палеолог. Възелът на противоречията между Византия и Сицилийското кралство пряко влияе върху хода на дипломатическите отношения и атмосферата на контактите между гърци и латинци. Казано накратко, политиката измества дори консенсуса по спорните богословски въпроси. Насилствените методи на Михаил VIII Палеолог нажежават допълнително обстановката и провокират появата на една нова мартирология на православие. Недоволството от императора вече няма единствено политически измерения, а се прехвърля и в полето на църковната плоскост.

Ето защо Вторият Лионски събор от 1274 г. е повратен момент в отношенията между двата дяла на християнския свят. В крайна сметка след изоставянето на Лионската уния всеки

опит за единство е предварително обречен. А именно единството и помощта на Запада ще са необходими на Византия през XIV и първата половина на XV век, когато империята загива под ударите на османските нашественици.

ЛИТЕРАТУРА/REFERENCES

Извори/Sources

Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X..., – Acta Urbani IV, Clementis IV, Gregorii X (1269–1276), ed. A. Tăutu, Citta del Vaticano, 1953.

Delisle, L. 1872 – Léopold Delisle. Notice sur cinq manuscrits de la Bibliothèque nationale et sur un manuscrit de la Bibliothèque de Bordeaux, contenant des recueils épistolaires de Bérard de Naples. – Notices et extraits des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale, Tome XXVII, 2, Paris, 1872, n. 1. 150–154.

Domdaine, A. 1953 – Anry Domdaine. “Contra Graecos”. Premiers écrits polémiques des Dominicains en Orient. – Archivium Fratrum Praedicatorum, 23, 1953, 184–194.

Dölger, F. 1932 – Franz Dölger. Regesten der Kaiserurkunden des Oströmischen Reiches. (Corpus der griechischen Urkunden des Mittelalters und der neueren Zeit). Vol. III. München–Berlin: R. Oldenbourg, 1932.

Festa, N. 1899–1900 – Nicolo Festa. Lettera ined. dell'imperatore Michele VIII Paleologo al pontefice Clemente IV. – Bessarione, IV, 1899–1900, 42–57, 529–532.

Héfély, C.-J. 1914 – Histoire des Conciles d'après documents originaux par Charles–Joseph Héfély. Nouvelle traduction française faite sur la deuxième édition allemande corrigée et augmentée de notes critiques et bibliographiques par Dom H. Leclercq. Tome VI, partie 1, Paris: Libraire Letouzey et Ané, 1914.

Heisenberg, A. 1903 – August Heisenberg. “Prolegomena” in – August Heisenberg. Georgii Acropolitae. Opera, vol. 1–2. Leipzig, 1903.

Laurent, V. 1971 – Vitalien Laurent. Les régestes des Actes du Patriarcat de Constantinople. I. Les régestes de 1208–1307. Paris: Institut français d'études byzantines, 1971.

Laurent, V., Darrouzès, J. 1976 – Vitalien Laurent, Jean Darrouzès. Dossier grec de l'Union de Lyon (1273–1277). Paris: Institut français d'études byzantines, 1976.

Les registres de Grégoire X..., – Les Régistres de Grégoire X (1272–1276). Ed. Jean Guiraud. Paris, 1892.

Les registres de Nicolas III..., – Les registres de Nicholas III (1277–1280). Nicolaus III. Recueil des bulles de ce pape publiées et analysées d'après les manuscrits originaux des archives du Vatican (Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome Sér. 2, Volume 14). Editor Jules Gay. Paris: Albert Fontemoing, 1898.

Les registres d'Urban IV..., – Les Régistres d'Urban IV (1261–1264) Editor Jean Guiraud. Paris, 1901.

Matteucci, G. 1972–1973 – Gualberto Matteucci. Una lettera del 7 aprile 1274 da Leuca (Lecce) ed un “nascosto” unionist constantinopolitano: Giovanni Parastron O .F. M. – In: La Chiesa greca in Italia dall'VIII al XVI secolo. Atti del Convegno storico interecclesiale, Bari, 30 aprile – 4 maggio 1969, [Italia sacra. Studi e documenti di storia ecclesiastica, 20–22]. Padoue, 1972–1973, 971–1000.

Nicephori Gregoriae – Nicephori Gregoriae. Historiae Byzantinae. Ed. L. Schopenus, I. Bekker. Bonnae: Impensis Ed. Weberi, 1829–1855.

Pachymeres – Georgius Pachymeres. De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim. Ed. I. Bekker. Vol. I–II. Bonnae, 1835.

PG – Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca. Ed. J.-P. Migne. Vol. 141. Parisiis, 1865.

Theiner, A., Miklosich, F. 1872 – Augustino Theiner, Francisco Miklosich. Monumenta spectantia ad Unionem Ecclesiarum Graecae et Romanae. Vindobonae: Gulielmus Braumueller, 1872.

Sacrorum Conciliorum..., vol. XXIV – Joannes Dominicus Mansi. Sacrorum Conciliorum Nova, et Amplissima Collectio. Vol. XXIV. Venetiis, 1780.

Публикации/Publications

Бакалов, Г. 1992 – Георги Бакалов. Византия. Културно-исторически очерци. София: Лекс 99, 1992. [Georgi Bakalov. Vizantiya. Kulturno-istoricheski ochertsii. Sofia: Leks 99, 1992.]

Билярски, И., Илиев, И. 1997 – Иван Билярски, Илия Илиев. Папа Николай IV и българите. – Исторически преглед, 5–6, 1997, 172–180. [Ivan Bilyarski, Iliya Iliev. Papa Nikolay IV i balgarite. – Istoricheski pregled, 5–6, 1997, 172–180.]

Божилев, И. 2008 – Иван Божилев. Византийският свят. София: Анубис, 2008. [Ivan Bozhilov. Vizantiyskiyat svyat. Sofia: Anubis, 2008.]

Божилев, И., Гюзелев, В. 1999 – Иван Божилев, Васил Гюзелев. История на средновековна България VII–XIV век. София: Анубис, 1999. [Ivan Bozhilov, Vasil Guzelev. Istoriya na srednovekovna Balgaria VII–XIV vek. Sofia: Anubis, 1999.]

Гагова, К. 2004 – Красимира Гагова. Кръстоносните походи и средновековна България. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2004. [Krasimira Gagova. Krastonosnite pohodi i srednovekovna Balgariya. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2004.]

Горянов, Б. Т. 1956 – Борис Т. Горянов. Религиозно-полемическая литература по отношению к латинянам в Византии XIII–XV вв. – Византийский временник, VIII, 1956, 132–142. [Boris T. Goryanov. Religiozno-polemicheskaya literatura po otnoshenii k latinyanam v Vizantii XIII–XV vv. – Vizantiyskiy vremennik, VIII, 1956, 132–142.]

Гюзелев, В. 2009 – Васил Гюзелев. Папството и българите през Средновековието (IX–XV век). Пловдив: Фондация „Българско историческо наследство“, 2009. [Vasil Guzelev. Papstvoto i balgarite prez Srednovekovieto (IX–XV vek). Plovdiv: Fondatsiya „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“, 2009.]

Данчева-Василева, А. 2006 – Ани Данчева-Василева. Контактите на българската държава и църква с Римокатолическата църква през XIII–XIV век. – В: Държава & Църква, Църква & Държава в българската история. Сборник по случай 135-годишнината от учредяването на Българската екзархия. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006, 104–120. [Ani Dancheva-Vasileva. Kontaktite na balgarskata darzhava i tsarkva s rimokatolicheskata tsarkva prez XIII–XIV vek. – V: Darzhava & Tsarkva, Tsarkva & Darzhava v balgarskata istoriya. Sbornik po sluchay 135-godishninata ot uchredyavaneto na Balgarskata ekzarhiya. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2006, 104–120.]

Димитров, Д. 2003 – Димитър Димитров. Византийското отношение към Запада през XI век: затишие пред буря. – Епохи, 1–2, 2003, 95–104. [Dimitar Dimitrov. Vizantiyskoto otnoshenie kam Zapada prez XI vek: zatishie pred burya. – Epochi, 1–2, 2003, 95–104.]

Димитров, Д. 2003 а – Димитър Димитров. Три анонимни памфлета в контекста на полемичната антилатинска литература във Византия през XI и XII век. – В: сб. Традиции и приемственост в България и на Балканите през средните векове. Юбилеен сборник, посветен на проф. дин Йордан Андреев. Отг. ред. К. Попконстантинов. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2003, 471–479. [Dimitar Dimitrov. Tri anonimni pamfleta v konteksta na polemichnata antilatiniska literatura vav Vizantiya prez XI i XII vek. – V: sb. Traditsii i priemstvenost v Balgaria i na Balkanite prez srednite vekove. Yubileen sbornik, posveten na prof. din Yordan Andreev. Otg. red. K. Popkonstantinov. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodii“, 2003, 471–479.]

Жаворонков, П. И. 1988 – П. И. Жаворонков. О философских взглядах Никифора Влеммида. – В: Культура и общественная мысль: Античность. Средние века. Эпоха Возрождения. Ред. Е. С. Голубцова и др. Москва: Наука, 1988, 94–99. [P. I. Zhavoronkov. O filosofskih vzglyadah Nikifora Vlemmida. – V: Kulytura i obshchestvennaya maysly: Antichnosty. Srednie veka. Epoha Vozrozhdeniya. Red. E. S. Golubtsova i dr. Moskva: Nauka, 1988, 94–99.]

Живојновић, М. 1978 – Марјана Живојнович. Света Гора е Лионска унија. – Зборник Радова Византолошког института, 18, 1978, 149–187. [Marjana Zhivojnovich. Sveta Gora e Lionska uniya. – Zbornik Radova Vizantoloshkog instituta, 18, 1978, 149–187.]

Инджова, И. 2017 – Ива Инджова. Търновската архиепископия-патриаршия през XIII–XIV век. Габрово: Екс-прес, 2017. [Iva Indzhova. Tarnovskata arhieriskopiya-patriarshiya prez XIII–XIV vek. Gabrovo: Eks-pres, 2017.]

Карпов, С. П. 1981 – Сергей П. Карпов. Трапезундская империя и Западноевропейские государства XIII–XV вв. Москва: Издательство Московского университета, 1981. [Sergey P. Karpov. Trapezundskaaya imperiya i Zapadnoevropeyskie gosudarstva XIII–XV vv. Moskva: Izdatelystvo Moskovskogo universiteta, 1981.]

Кочев, Н. 1998 – Николай Цв. Кочев. Византия, Балканите и Западът. Проблеми на културата през XIII–XV век. София: Хейзл, 1998. [Nikolay Tsv. Kochev. Vizantiya, Balkanite i Zapadat. Problemi na kulturata prez XIII–XV vek. Sofia: Heyzl, 1998.]

Лебедев, А. П. 1998 – Алексей П. Лебедев. Исторические очерки состояния Византийско-восточной церкви от конца XI до середины XV века. От начала Крестовых походов до падения Константинополя в 1453 г. Санкт Петербург: Алейтея, 1892, reprint, 1998. [Aleksey P. Lebedev. Istoricheskiye ocherki

sostoyaniya Vizantiysko-vostochnoy tserkvi ot kontsa XI do serediny XV veka. Ot nachala Krestovyykh pokhodov do padeniya Konstantinopolya v 1453 g. Sankt Peterburg: Aleyteya, 1892, reprint, 1998.]

Ле Гофф, Ж. 2001 – Жак Ле Гофф. Людовик IX Светой. Перевод с французского В. И. Матузовой. Москва: Ладомир, 2001. [Zhak Le Goff. Lyudovik IX Svetoy. Perevod s frantsuzskogo V. I. Matuzovoy. Moskva: Ladomir, 2001.]

Младенов, М. 2009 – Момчил Младенов. Българската църква и Лионската уния от 1274 г. – Сб. от Научна конференция „България, Българите и Европа – мит, история, съвремие“ (В памет на д-р Иван Велков и проф. Велизар Велков), Велико Търново 31 октомври 2008 г. Т. III. Ред. Д. Димитров. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2009, 171–179. [Momchil Mladenov. Balgarskata tsarkva i Lionskata unia ot 1274 g. – Sb. ot Nauchna konferentsiya „Balgaria, Balgarite i Evropa – mit, istoriya, savremie“ (V pamet na d-r Ivan Velkov i prof. Velizar Velkov), Veliko Tarnovo 31 oktomvri 2008 g. T. III. Red. D. Dimitrov. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“, 2009, 171–179.]

Младенов, М. 2009 а – Момчил Младенов. Отражението на Лионската уния от 1274 г. в някои старобългарски книжовни паметници. – Епохи, 2007 (2009), XV(1–2), 101–112. [Momchil Mladenov. Otrazhenieto na Lionskata unia ot 1274 g. v nyakoi starobalgarski knizhovni pametnitsi. – Epochi, 2007 (2009), XV(1–2), 101–112.]

Николов, А. 2006 – Александър Николов. „Вярвай или ще те убия!“ „Ориенталците“ в кръstonosната пропаганда 1270–1370. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006. [Aleksandar Nikolov. „Vyarvay ili shte te ubiya!“ „Orientaltsite“ v krastonosnata propaganda 1270–1370. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2006.]

Николов, А. 2016 – Ангел Николов. Между Рим и Константинопол. Из антикатолическата литература в България и славянския православен свят (XI–XVII век). София: Фондация „Българско историческо наследство“, 2016. [Angel Nikolov. Mezhdurim i Konstantinopol. Iz antikatolicheskata literatura v Bulgariya i slavyanskia pravoslaven svyat (XI–XVII vek). Sofia: Fondatsiya „Balgarsko istoricheskoto nasledstvo“, 2016.]

Острогорски, Г. 1998 – Георги Острогорски. История на Византийската държава. превод И. Савова. София: Прозорец, 1998. [Georgi Ostrogorski. Istoria na Vizantiyskata darzhava. prevod I. Savova. Sofia: Prozorets, 1998.]

Павлов, П. 1989 – Пламен Павлов. България, Византия и мамлюкски Египет през 60-те и 70-те години на XIII век. – Исторически преглед, 3, 1989, 15–24. [Plamen Pavlov. Balgaria, Vizantia i mamlyukski Egipet prez 60-te i 70-te godini na XIII vek. – Istoricheski pregled, 3, 1989, 15–24.]

Петков, К. 1995 – Кирил Петков. Средновековна България и Лионската уния: един малко известен епизод от политическата биография на патриарх Йоаким III и папа Николай IV. – В: Палеобалканистика и старобългаристика. Първи есенни национални четения „Проф. Иван Гълъбов“, В. Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 1995, 360–371. [Kiril Petkov. Srednovekovna Bulgariya i Lionskata unia: edin malko izvesten epizod ot politicheskata biografija na patriarh Yoakim III i papa Nikolay IV. – V: Paleobalkanistika i starobalgaristika. Parvi esenni natsionalni cheteniya „Prof. Ivan Galabov“, V. Tarnovo: UI „Sv. Kiril i Metodi“, 1995, 360–371.]

Рънсман, С. 2006 – Стивън Рънсман. Византийската теокрация. превод Евг. Владимiroва. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2006. [Stivan Ransiman. Vizantiyskata teokratiya. prevod Evg. Vladimirova. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2006.]

Успенский, Ф. И. 1948 – Феодор И. Успенский. История Византийской империи. Т. III. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР. [Feodor I. Uspenskiy. Istoria Vizantiyskoy imperii. T. III. Moskva–Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.]

Христов, И. 2001 – Иван Христов. Морфологията на човешкия дух според Никифор Влемид и византийския проторенесанс от XIII век. – Архив за средновековна философия и култура, VII, 2001, 187–196. [Ivan Hristov. Morfologiyata na choveshkia duh spored Nikifor Vlemid i vizantiyskia protorenesans ot XIII vek. – Arhiv za srednovekovna filosofia i kultura, VII, 2001, 187–196.]

Ahrweiler, H. 1975 – Hélène Ahrweiler. L'idéologie politique de l'Empire byzantin. Paris: Presses du Universitaires de France, 1975.

Angold, M. 1989 – Michel Angold. Greeks and Latins after 1204: The Perspective of Exile. – In: Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204. ed. B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby. London, 1989.

Beck, H.-G. 1959 – Hans-Georg Beck. Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich. [Handbuch der Altertumswissenschaft 12. Abt., 2. T., 1. Bd. Byzantinisches Handbuch]. München: C. H. Beck, 1959.

- Bloch, H.** 1946 – Herbert Bloch. Monte Cassino, Byzantium, and the West in the Earlier Middle Ages. – DOP, 3, 1946, 163–224.
- Borsari, S.** 1956 – Silvano Borsari. La politica bizantina di Carlo I d'Angiò dal 1266 al 1271. – Archivio Storico per le province Napoletane, vol. 74. N. S. Vol. 35, 1956, 319–350.
- Callebaut, A.** 1925 – Andre Callebaut. Le Voyage du Bienheureux Grégoire X et de saint Bonaventure au Concile de Lyon et la date du sacre de saint Bonaventure. – Archivum Franciscanum Historicum, 18, 1925, 169–180.
- Chapman, M.** 1926 – Michel Chapman. Michel Paleologue, restorateur de l'empire byzantin (1261–1282). Paris: E. Figuière, 1926.
- Darrouzès, J.** 1977 – Jean Darrouzès. Les documents grecs concernant le concile de Lyon. – In: 1274 Année charnière. Mutations et continuités. Lyon–Paris, 30 septembre – 5 octobre 1974. (Colloques internationaux de C. N. R. S., n. 558). Paris: éd. du C. N. R. S., 1977.
- Darrouzès, J.** 1986 – Jean Darrouzès. Jean Beccos, le concilateur – *Communio*, 11, 1986, 76–83.
- Delacroix-Besnier, C.** 1997 – Claudine Delacroix-Besnier. Les dominicains et la chrétienté grecque aux XIVe et XVe siècles. Rome: Ecole française de Rome, 1997 [Collection de l'Ecole française de Rome, 237].
- Dräseke, J.** 1891. – Johannes Dräseke. Der Kircheneinigungsversuch des Kaisers Michael VIII Paläologos. – *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 34, 1891, 325–355.
- Dräseke, J.** 1900 – Johannes Dräseke. Johannes Phurnes bei Bekkos – *Zeitschrift für wissenschaftliche Theologie*, 43, 1900, 237–257.
- Dvornik, F.** 1948 – Francis Dvornik. The Photian Schism. History and Legend. Cambridge: Cambridge University Press, 1948.
- Dujčev, I.** 2007 – Ivan Dujčev. La crise idéologique de 1203–1204 et ses répercussions sur la civilisation byzantine – I. Dujčev. Medioevo bizantino-slavo. Vol. IV. Part 2. Sofia, Casa editrice dell'Università di Sofia, "San Clemente D'Ochrida", 2007, 5–68.
- Evert-Kappesowa, H.** 1952–1953 – Halina Evert-Kappesowa. Une page de l'histoire des relations Byzantino-latines: Le clergé byzantin et l'Union de Lyon (1274–1282). – *Byzantinoslavica*, XIII, 1, 1952–1953, 68–92.
- Evert-Kappesowa, H.** 1955 – Halina Evert-Kappesowa. Une page de l'histoire des relations byzantino-latines I – *Byzantinoslavica*, XVI, 2, 1955, 297–317.
- Evert-Kappesowa, H.** 1956 – Halina Evert-Kappesowa. Une page de l'histoire des relations byzantino-latines. II. La fin de l'Union de Lyon. – *Byzantinoslavica*, XVII, 1, 1956.
- Failler, A.** 1981 – Albert Failler. Chronologie et Compositions dans L'Histoire de Pachymère. – *Revue des études Byzantines*, 39, part 2, 1981, 145–249.
- Failler, A.** 1981 a – Albert Failler. Le projet de mariage d'Anna Palaiologina avec Milutin de Serbie – *Rivista di studi bizantini e slavi*, 1, 1981, 239–249.
- Failler, A.** 1986 – Albert Failler. La proclamation impériale de Michel VIII et d'Andronic II. – *Revue des études Byzantines*, 44, 1986, 237–251.
- Failler, A.** 1999 – Albert Failler. A propos de la promotion patriarcale d'Athanase de Constantinople. *Revue des études Byzantines*, 57, 1999, 237–243.
- Franchi, A.** 1965 – Antonio Franchi. Il Concilio II di Lione secondo la *Ordinatio concilii generalis lugdunensis*. Edizione del testo e note. (Studi e Testi francescani, 33). Roma: Edizione Francescane, 1965.
- Franchi, A.** 1981 – Antonio Franchi. La svolta politico-ecclesiastica tra Roma e Bisanzio (1249–1254). La legazione di Giovanni da Parma. Il ruolo di Federico II. [Coll. *Spicilegium Pontif. Athanaenaei Antoniani*, 21], Roma, 1981.
- Franchi, A.** 1984 – Antonio Franchi. I Vespri Siciliani e le relazioni tra Roma e Bisanzio. Studio critico sulle fonti. Palermo, 1984.
- Geanakoplos, D. J.** 1953 – Deno J. Geanakoplos. Michael VIII Palaeologus and the Union of Lyons (1274). – *Harvard Theological Review*, 46, 2, 1953, 79–89.
- Geanakoplos, D. J.** 1959 – Deno J. Geanakoplos. Emperor Michael Palaeologus and the West 1258–1282. A Study in Byzantine–Latin Relations. Cambridge Mass.: Harvard University Press, 1959.
- Geanakoplos, D. J.** 1989 – Deno J. Geanakoplos. Bonaventura, the Two Mendicant Orders, and the Greeks at the Council of Lyons (1274). – In: Deno J. Geanakoplos. Constantinople and the West. Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches. Madison, 1989.
- Gill, J.** 1975 – Joseph Gill. John Beccus, Patriarch of Constantinople 1275–1282. – *Byzantina*, 7, 1975, 251–266.

- Gill, J.** 1975 a – Joseph Gill. Notes on the *De Michaele et Andronico Palaeologis* of George Pachymeres. – Byzantinische Zeitschrift, 68(2), 1975, 295–303.
- Gill, J.** 1979 – Joseph Gill. The Church Union of the Council of Lyon (1274) Portrayed in Greek Documents. – In: Gill, J. Church Union: Rome and Byzantium (1204–1453). London: Variurum Reprints, 1979.
- Golubovich, G.** 1905 – Girolamo Golubovich. Cenni storici su Fra Giovanni Parastron. – Bessarione, 10, 1906, 295–302.
- Gouillard, J.** 1977 – Jean Gouillard. Michel VIII et Jean Bekkos devant l'Union. – Colloques internationaux de CNRS No 558, 1274 année Charnière Mutations et Continuités. Lyon–Paris à 30 Septembre – 5 Octobre 1974. Paris, 1977, 179–190.
- Grumel, V.** 1924 – Venance Grumel. Les ambassades pontificales à Byzance après le II^e Concile de Lyon (1274–1280). – Échos d'Orient, 23, 1924, 437–447.
- Grumel, V.** 1925 – Venance Grumel. En Orient après le Concile de Lyon. Brèves notes d'histoire et de chronologie. – Échos d'Orient, 24, 1925, 321–325.
- Hofmann, G.** 1940 – Georg Hofmann. Patriarch Johann Bekkos und die lateinische Kultur. – Orientalia christiana periodica, 11, 1945, 141–164.
- Janin, R.** 1964 – Raymond Janin. Constantinople Byzantine: développement urbain et repertoire topographique. 2. ed. Paris: Institut Français d'Études Byzantines, 1964.
- Laurent, M.-H.** 1947 – Marye-Hyacinte Laurent. Le Bienheureux Innocent V (Pierre de Tarantaise) et son temps. (Sturi e Testi, 129). Città del Vaticano: Biblioteca Apostolica Vaticana, 1947.
- Laurent, V.** 1927 – Vitalien Laurent. Le sermentanti-latin de Patriarche Joseph I^{er} (Juin 1273). – Échos d'Orient, 26, 1927, 396–407.
- Laurent, V.** 1927 a – Vitalien Laurent. Les signataires du 2^{me} Synode de Blachernes. – Échos d'Orient, 26, 1927, 132–153.
- Laurent, V.** 1929 – Vitalien Laurent. Un polémiste grec de la fin du XIII^e siècle. La vie et oeuvres de Georges Moschabar. – Échos d'Orient, 28, 1929, 129–158.
- Laurent, V.** 1930 – Vitalien Laurent. Le cas de Photius dans l'apologétique du Patriarche Jean XI Beccos (1275–1282) au lendemain du deuxième concile de Lyon. – Échos d'Orient, 29, 1930, 396–415.
- Laurent, V.** 1938 – Vitalien Laurent. Grégoire X et son projet d'une ligue anti-turque. – Échos d'Orient, 37, 1938, 257–273.
- Laurent, V.** 1945 – Vitalien Laurent. La croisade et la question d'Orient sous le pontificat de Grégoire X. – Revue historique de Sud-Est Européen, 22, 1945, 105–137.
- Laurent, V.** 1945 a – Vitalien Laurent. Les Grandes crises religieuses à Byzance. La fin du schisme arsenite. – Academie Roumaine. Bulletin de la section historique, 26, 1945, 225–313.
- Laurent, V.** 1946 – Vitalien Laurent. Le rapport de Georges le Métochite, Apocrisaire de Michel VIII Paléologue après du Pape Gregoire X. – Revue historique de Sud-Est Européen, 23, 1946, 233–247.
- Laurent, V.** 1953 – Vitalien Laurent. Un théologien unioniste de la fin du XIII^e siècle: Le Métropolitte d'Adrianople Théoctiste. – Revue des études Byzantines, 11, 1953 [Mélanges Martin Jugie], 187–196.
- Laurent, V.** 1969 – Vitalien Laurent. La chronologie des Patriarches de Constantinople au XIII^e s. (1208–1309). – Revue des études Byzantines, 27, 1969, 129–150.
- Laurent, V.** 1969 a – Vitalien Laurent. Notes de chronologie et d'Histoire Byzantine de la fin du XIII^e siècle. – Revue des études Byzantines, 27, 1969, 213–219.
- Lampsidis, O.** 2002 – Odysseus Lampsidis. Ein astronomischer Text von Nikephoros Blemmydes in der Kontroverse um das Filioque (1285). Ist es ein Plagiat? – BZ, 95, 1, 2002, 72–83.
- Lilla, S.** 1970 – Salvatore Lilla. Un opuscolo polemico anonimo contro il patriarca Becco di Costantinopoli (1275–1282). – Byzantion, 40, 1, 1970, 75–89.
- Loenertz, R.** 1935 – Raymond Loenertz. Les établissements dominicains de Péra–Constantinople (Origines et fondations). – Échos d'Orient, t. 34, n. 179, 1935, 332–349.
- Loenerz, R.-J.** 1965 – Raymond-J. Loenerz. Mémoire d'Ogier, protonaire, pour Marco et Marchetto nonces de Michel VIII Paléologue auprès du Pape Nicholas III. 1278 printemps-été. – Orientalia Christiana Periodica, 31, 1965, 374–408.
- Longnon, J.** 1949 – Jean Longnon. L'empire latin de Constantinople et la principauté de Morée. Paris: Payot, 1949.
- Moorman, J.** 1968 – John Moorman. A History of the Franciscan Order: From Its Origins to the Year 1517. New York: Oxford University Press, 1968.

- Nicol, D. M.** 1972 – Donald M. Nicol. *Byzantium: its ecclesiastical history and Relations with the Western World*. Collected Studies. Preface by Steven Runciman. London: Variorum Reprints, 1972.
- Norden, W.** 1903 – Walter Norden. *Das Papsttum und Byzanz. Die Trennung der beiden Mächte und das Problem ihrer Wiedervereinigung bis zum Untergang des byzantinischen Reiches (1453)*. Berlin, 1903.
- Oikonomides, N.** 2005 – Nicolaos Oikonomides. *Byzantium Between East and West (13th–15th cent.)*. – In: N. Oikonomides. *Society, Culture and Politics in Byzantium*. London: Variorum Ashgate, 2005.
- Papadakis, A.** 1997 – Aristeides Papadakis. *Crisis in Byzantium. The Filioque Controversy in the Patriarchate of Gregory II of Cyprus (1283–1289)*. New York: St. Vladimir's Seminary Press, 1997.
- Pérez Martín, I.** 1992 – Inmaculada Pérez Martín. *À propos des manuscrits copiés par Georges de Chypre (Grégoire II), patriarche de Constantinople (1283–1289)*. – *Scriptorium*, 46, 1, 1992, 73–84.
- Pérez Matrín, I.** 1995 – Inmaculada Pérez Matrín. *Le conflit de l'Union des Eglises (1274) et son reflet dans l'enseignement superior de Constantinople*. – *Byzantinoslavica*, LVI, 2, 1995, 411–422.
- Petkov, K.** 2003 – Kiril Petkov. *The Kiss of Peace. Ritual, Self, and Society in the High and Late Medieval West*. Brill Academic Publishers, 2003.
- Puech, V.** 2012 – Vincent Puech. *The Byzantine Aristocracy and the Union of the Churches (1274–1283): a prosopographical approach*. – In: *Liquid and Multiple: Individuals and Identities in the Thirteenth Century Aegean*. Ed. G. Saint-Guillain, D. Stathakopoulos. Paris: Centre de recherche d'Histoire et Civilisation de Byzance, (Monographies, 36), 2012, 45–54.
- Richter, G.** 1990 – Gerhard Richter. *Johannes Bekkos und sein Verhältnis zur Römischen Kirche*. – *Byzantinische Forschungen*, Bd. 15, 1990, 167–217.
- Roberg, B.** 1964 – Burkhard Roberg. *Die Union zwischen der griechischen und der lateinischen Kirche auf dem II. Konzil von Lyon (1274)*. (Bonner historische Forschungen, Band 24) Bonn: Ludwig Röhrscheid, 1964.
- Rouillard, G.** 1943 – Germaine Rouillard. *La politique de Michel VIII Paléologue à l'égard des monastères*. – *Études Byzantines*, 1, 1943, 73–84.
- Runciman, S.** 1958 – Steven Runciman. *The Sicilian Vespers: A History of the Mediterranean World in the Later Thirteenth Century*. New York: Cambridge University Press, 1958.
- Runciman, S.** 1968 – Steven Runciman. *The Great Church in Captivity. A study of the Patriarchate of Constantinople from the eve of the Turkish conquest to the Greek War of Independence*. Cambridge: Cambridge University Press, 1968.
- Runciman, S.** 1970 – Steven Runciman. *The Last Byzantine Renaissance*. London–New York: Cambridge University Press, 1970.
- Setton, K. M.** 1976 – Kenneth M. Setton (ed.), *The Papacy and the Levant (1204–1571)*. Vol. 1. *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*. Philadelphia: The American Philosophical Society, 1976.
- Souarn, R.** 1899–1900 – Romuald Souarn. *Tentatives d'union avec Rome: Un patriarche grec catholique au XIII^e siècle*. – *Échos d'Orient*, 3, 1899–1900, 351–360.
- Stavrou, M.** 2001 – Michel Stavrou. *Le premier traité de Nicéphore Blemmydès sur la procession du Saint-Esprit*. – *Orientalia Christiana Periodica*, 67(1), 2001, 39–141.
- Stavrou, M.** 2008 – Michel Stavrou. *Le théologien Nicéphore Blemmydès (1197–v. 1269), figure de contradiction entre orthodoxes et latinophones*. – *Orientalia Christiana Periodica*, 74 (2008), 167–179.
- Talbot, A.-M.** 1973 – Alice-Mary Talbot. *The Patriarch Athanasius (1289–1293; 1303–1309) and the Church*. – *Dumbarton Oaks papers*, 27, 1973, 11–28.
- Talbot, A.-M.** 1992 – Alice-Mary Talbot. *Empress Theodora Palaiologina, Wife of Michel VIII*. – *Dumbarton Oaks papers*, 46 (1992) [Homo Byzantinus: Papers in Honor of Alexander Kazhdan], 295–303.
- The Oxford Dictionary...**, 1991 – *The Oxford Dictionary of Byzantium*. vol. 1–3. ed., A. Kazhdan. Oxford Univ. Press, 1991.
- Tsirpanlis, C. N.** 1995 – Constantine N. Tsirpanlis. *Byzantine Humanist Scholarship and Literary Culture in the Thirteenth Century: Theodore II Laskaris and Nicephorus Blemmydes*. – *The Patristic and Byzantine Review*, XIV, 1–3, 1995, 7–18.
- Wolf, R. L.** 1944 – Robert L. Wolf. *The Latin Empire of Constantinople and the Franciscans*. – *Traditio*, 2, 1944, 213–237.
- Wolter, H., Holstein, H.** 1966 – Hans Wolter, Henri Holstein. *Lyon I et Lyon II*. Paris: Editions de l'Orante, 1966.